

SAMSUN-ÇARŞAMBA RIDVAN PAŞA CAMİİ HAZİRESİNDEKİ MEZAR TAŞLARI-I (CELÎ TA'LİK KİTABELİ OLANLAR)

Yrd. Doç. Dr. Recep GÜN*

ÖZET

Rıdvan Paşa Camii Çarşamba'nın merkezinde, Yeşilırmağın doğu kenarında bulunmaktadır. İlk olarak 1781 yılında Erbaalı Rıdvan Bey tarafından ahşaptan yaptırılan eser, sonradan kare plan üzerine tek kubbeli olarak kesme taştan yeniden inşa edilmiştir. Caminin kuzeyinde beş kemer gözlü son cemaat mahallinin önünde enine dikdörtgen bir alanı kaplayan hazire bulunmaktadır. Hazirede 52 mezar mevcuttur. Bunların bir kısmı sanat tarihi açısından önemli mezar taşlarına sahip iken diğerleri sadece beton havuzludur. Mezar taşlarının çoğu kitabelidir. Kitabelerin 18 tanesi celî ta'lik hatla yazılmıştır. Yaklaşık olarak tamamı XIX. yüzyıla ait olan bu 18 mezar taşı gerek kompozisyon gerekse süsleme anlayışı açısından dönemlerinin özelliklerini sergilemektedirler. Bir başka ifadeyle yazı dışındaki diğer bütün bezemeler son dönem Batılı etkiler taşır.

Anahtar kelimeler: Hazire, mezar taşları, celî talik, hat, kitabe.

GİRİŞ

Mezar taşları milli kültür varlıklarımız arasında önemli bir yere sahiptir. Gerek biçim, gerekse muhtevaları itibariyle bu taşlar ait oldukları toplumların sanatları, kültürleri ve sosyal yaşamları hakkında bilgiler ihtiva eden belgeler durumundadır. Biçimsel açıdan ele alındıklarında mezar taşlarının silüetleri ve üzerlerindeki bezemelerin nitelikleri daha ilk bakışta muhataba mezarda yatan şahısların cinsiyetleri, kimlikleri, meslekleri ve mensup oldukları sosyal grupları hakkında ipuçları verebilmektedir¹. Ayrıca, tarihin farklı dönemlerinden günümüze ge-

* OMÜ İlahiyat Fakültesi.

¹ Azade Akar, "Yüzyıllar Boyunca Mezar Yazıtlarında Süslemeler", *Atatürk Konferansları*, Ankara 1977, s. 75; Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki, İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, (Çev: Selahattin Dilidüzgün), İstanbul 1997. s. 135-137; Ayrıca bilgi için bkz: Tülin Çoruhlu-Yaşar Çoruhlu, "İstanbul'da Bulunan Gemici/Denizci

len bu taşlar, üzerlerinde yer alan bezemeleri ile Türk süsleme sanatları açısından da önem arz ederler².

Mezar taşlarını önemli kılan unsurlardan biri hiç şüphesiz ihtiva ettikleri kitabelerdir. İçerikleriyle toplumların demografik özellikleri, ailevi, sosyal ve idari yapıları ile dil ve edebiyatları ve geçirdikleri salgın hastalıklar hakkında ipuçları veren³ kitabeler, hat sanatı açısından da kıymeti haizdirler. Satır ve istif uygulamaları bakımından şaheser örnekler sunan kimi kitabelerin⁴ dönemin ünlü hattatlarına sipariş usulüyle yazdırıldığı⁵ göz önünde tutulursa bunların, hat sanatının nadide örnekleri arasında yer aldığını söylemek pekâlâ mümkündür⁶. Dolayısıyla mezar taşları hakkında yapılacak olan incelemeler, hat sanatının gizli kalmış harika örneklerinin tespitine ilave olarak bu sanatın mezar taşları üzerindeki seyrinin belirlenmesine de katkı sağlayacaktır⁷. Nitekim Uğur Derman, "...Bizde gerek binaların (cami, medrese, çeşme) gerekse mezar taşlarının kitabeleri, ekseriya Sülüs ve Ta'lik hat cinslerinin Celî şekliyle yazılmıştır. Bu âdet asırlardır süregelmeyle beraber, Celî yazı ince (Hafî) yazıların aksine yavaş yavaş gelişerek ancak XVIII. asrın sonlarında en mükemmel seviyesine varmıştır....Bu sebeple aralarında mezar kitabelerinin de bulunduğu en güzel Celî hat örnekleri XIX. asırdan itibaren görülür." şeklindeki ifadeleriyle bu hususa dikkat çekmektedir⁸.

Yukarıda değindiğimiz bütün bu vb. özellikler mezar taşlarının önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bu itibarla, son derece kıymetli bu

Mezartaşlarına Dair Bir değerlendirme", *IV. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2000, ss. 76-89; Candaş Keskin, "Eyüpsultan'da Bulunan Osmanlı Dönemi Armalı ve Nişanlı Mezar Taşları", *III. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2000, ss. 366-371; Halit Çal, "İstanbul Eyüp'teki Erkek Mezar Taşlarında Başlıklar", *III. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2000, ss. 206-225.

² Hikmet Turhan Dağhoğlu, "San'at Bakımından Mezarlar ve Mezar Taşları ve Karaca Ahmed Mezarlığı", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi, Ankara 1959, s. 121*; Beyhan Karamağaralı, "Kültür Tarihimiz Bakımından Mezar Taşlarının Önemi ve İkonografisi", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 1998, s.35.

³ Laqueur, *a.g.e.*, s. 168; İskender Pala, "Eyüpsultan'da Ebussuud Haziresi", *V. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2002, s. 187.

⁴ Uğur Derman, "Mezar Kitâbelerinde Yazı San'atımız", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, S. 49/328, İstanbul 1975, s. 42; M. Hüsrev Subaşı, "Mezar Taşları Üzerine", *Bülten*, S. 5, İstanbul 1994, s. 10;

⁵ Laqueur, *a.g.e.*, s. 125-126.

⁶ Mesela Mustafa Rakım Efendi'nin Eyüp Sultan Camii Haziresindeki 1234/1819 tarihli kabir kitabesi için Rakım'dan sonra gelen en büyük celî üstadı Sami Efendi'nin: "Dünya kuruldu kurulu böyle mezar kitabesi yazılmamıştır." dediği nakledilmektedir. Bkz: Derman, *a.g.m.*, s. 42; M. Hüsrev Subaşı, "Eyüp Sultan ve Civarındaki Mezartaşı Kitâbelerinin Hat San'atı ve Tarihi Açısından Önemi", *I. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 1997, s. 182.

⁷ Derman, *a.g.m.*, s. 36.

⁸ Derman, *a.g.m.*, s. 36.

belgelerin incelenerek bilim dünyasına sunulması ve tahrip edilmelerinin önlenmesi için ilgililerin dikkatlerinin çekilmesi büyük önem arz etmektedir⁹.

Bu makalede Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii haziresinde yer alan mezar taşlarından bir bölümü incelenecektir. Ancak mezar taşlarını incelemeye geçmeden önce cami ve hazire hakkında kısa bir bilgi verelim:

Rıdvan Paşa Camii, Çarşamba'nın merkezi'nde Yeşilırmağın doğu yakasında bulunmaktadır. Halk arasında Rahtıvan ismiyle de anılan eserin kurucusu Erbaalı Rıdvan Bey'dir¹⁰. Rıdvan Bey, Yeşilırmak'ta boğulan kızının anısına 1781 yılında şimdiki caminin olduğu yere bir mescit inşa ettirmiştir. Hazinedârzâde Süleyman Paşa¹¹ (öl. 1233/1818) zamanında genişletilen mescit, 1320/1902 yılında halk tarafından kâğıre dönüştürülmüştür. 1943 depremlerinde büyük hasar gören eser çeşitli tamirlerle bir süre daha ayakta kalmış¹² ve bir müddet sonra yıktırılarak yerine, yapımına 1956 yılında başlanan şimdiki cami inşa edilmiştir¹³. Cami, kare plan üzerine merkezi kubbeli olarak yapılmıştır. Kuzeyinde beş kemer gözlü son cemaat mahalli olan caminin kuzeybatı köşesinde büyük bir minaresi bulunmaktadır. (Res: 1)

Hazire, caminin kuzeyinde, son cemaat mahallinin önünde bulunmaktadır. Dikdörtgen bir alanı kaplayan hazirenin tam ortasından son cemaat mahalline götüren bir merdiven geçmektedir. Bazı mezarlar yüksekçe tutulmuş bu merdivenin altında kalmıştır. Ayrıca haziredeki mezarların bir bölümünün önceleri caminin doğu cephesinde yer aldığı, sonradan yapılan bir düzenlemeyle bu mezarların yerlerinden kaldırılarak şimdiki buldukları yerlere nakledildikleri yöre halkı tarafından ifade edilmektedir. Nitekim bu durum hazirenin merdivenin batısında kalan mezarların genel durumundan ve mezar taşlarının düzensiz bir şekilde yerleştirilmesinden de anlaşılabilir. Zira bu bölümde mezarlar ve mezar taşları sonradan yapılmış beton bir havuz içerisine düzensiz olarak yığılmış gibidir. (Res: 2,3)

Yaptığımız incelemeler sonucu hazire içerisinde 52 mezar tespit ettik. Bu mezarlara ait mezar taşlarını, kitabelerinde kullanılan yazı türleri açısından değerlendirip "celî ta'lik" ve "celî sülüs" hatlı olanlar

⁹ İncelemelerimiz esnasında hazire içerisinde eğri büyüyen bir çam fidanının bir şahidesinin boyun kısmına geçirilen iple gerdirilmiş olduğunu müşahede ettik. Bkz: Resim 3.

¹⁰ Sinan Cembeloğlu, Mehmet Cembeloğlu, *Samsun ve İlçeleri*, Ankara 1969, s. 67.

¹¹ Hazinedârzâde Süleyman Paşa, 1812-1818 yılları arasında Trabzon valiliği görevinde bulunmuştur; Bkz: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmâni* (Haz: Nuri Akbayar) C. V, İstanbul 1996, ss. 1548-1549; Mezarı Çarşamba'da Rıdvan Paşa Camii haziresindedir.

¹² Mehmet Torun, *Samsun ve İlçeleri Tarihi Araştırmaları*, İstanbul 1954, s. 58-59.

¹³ S. Cembeloğlu, M. Cembeloğlu, *a.g.e.*, s. 68.

şeklinde iki gruba ayırdık. Makalenin hacmini çok geniş tutmamak için celî sülûs kitabeli mezar taşlarını başka bir çalışmanın konusu olarak belirleyip, bu çalışmamızı sadece celî ta'lik kitabeli olanlara hasrettik. Amacımız, gerek yazı gerekse diğer bezeme türleri açısından mezar taşlarının sahip oldukları özellikleri ortaya koyarak bunların, Osmanlı hat ve süsleme sanatları içerisindeki yerlerini tespit etmektir. Ayrıca hazirede medfun bulunup bu zamana kadar kim oldukları bilinmeyen tarihi şahsiyetlerin -kitabelerde verilen bilgilerle sınırlı da olsa- ilim dünyasına tanıtılmasının tarih bilimine olduğu kadar yöre halkının bilgi edinmesine de katkı sağlayacağına inanıyoruz.

Hazirede kitabeleri celî ta'lik hatla yazılmış 18 mezar taşı bulunmaktadır:

1- Ünyeli Katip Said Efendi'nin Annesi Aysel Hatun:

Merdivenin altında atıl halde bulunan başucu mezar taşı (150x32-40x9 cm.) mermerden düşey dikdörtgen plaka halinde gövdeli ve tepeliklidir. Alttan ve üstten köşeleri çaprazlama kırık olan şahidenin alınlığı ile tepelik kısmı çam kozalağı, akant ve stilize çiçeklerin oluşturduğu bitkisel süslemeyle tezyin edilmiştir. Şahidenin gövde kısmında ise 1219/1804 tarihli kitabe yer almaktadır. Kitabenin ilk iki satırının yanlarında bulunan boşluklar birer gül dalı ile doldurulmuştur. Üstte ise yan yaprakları "s" kıvrımı yaparak kenarlara doğru sarkan yelpaze açılımlı akantlar alınlığı taçlandırmaktadır. Tepelikten ince düz bir silme ile ayrılmış olan alınlığın köşelikleri, uçları tomurcuk çiçekli, ince yapraklı dallarla bezenmiştir. Tepelikte tam ortaya dik olarak yerleştirilmiş çam kozalağı ile bunun yanlarına dizilmiş yapraklı dallar ve tersdüz "c" kıvrımı yaparak oval form oluşturan akant yaprakları bulunmaktadır. (Res: 4) Süslemelerin altında araları kabartma düz çizgilerle ayrılmış dokuz satırlık celî ta'lik hatlı Osmanlıca kitabe şudur:

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقي
2- Bu cihân bâğına geldim bir mürüvvet görmedim	2- بو جهان باغنه کلدیم بر مروت کورمدیم
3- Derdime dermân aradım bir 'ilâcın bulmadım	3- دردیمه درمان ارادم بر علاجین بولمدیم
4- Geçdi ömrüm görmedim sıhat yüzün	4- کجدی عمرم کورمدیم صحت یوزین
5- Bir misâfir gibi geldim ben de mihmân aradım.	5- بر مسافر کبی کلدیم بنده مهمان ارادم
6- Ünyeli kâtip Sa'îd Efendi'nin	6- اونیه لی کاتب سعید افندیگ
7- Vâlidesi merhûme 'Aysel Hâtûn	7- والده سی مرحومه عایشه خاتون
8- Rûhuna el-fâtîha	8- روحیچون الفاتحة
9- Sene 1219.	9- سنه 1219

2- Raşit Ağa'nın Kızı Saadet Hatun:

Mezar, merdivenin batısında etrafı alçak beton bir duvarla çevrilmiş alan içerisinde bulunmaktadır. Mezarda yalnızca mermerden düşey dikdörtgen plaka halinde gövdeli ve başlıklı başucu şahidesi (85x21x10 cm.) mevcuttur. Gövde üzerinde boyun ve konik başlık yer almaktadır. Enine dilimli şekliyle üç katlı görünüm veren konik başlık ile boynun bittiği yerde ucu içeriye basık bir kabartı bulunmaktadır. Şahidenin batı yüzünde 1228/1813 tarihli kitabe görülmektedir. (Res: 5) Celi ta'lik hatla Osmanlıca yazılmış olan kitabe yedi satır olarak düzenlenmiş ve satır aralarına kabartma düz çizgiler çekilmiştir. Kitabe şudur:

1- Âh mine'l-mevt	1- اه من الموت
2- Murg-ı dil uçdı kafesden	2- مرغ دل اوچدی قفسدن
3- Cânımın cân pâresi	3- جانمک جان پاره سی
4- Vâlideynim gayri yokdur çâresi	4- والدینم غیر یوقدر چاره سی
5- El-Hâc Râşid Ağa'nın	5- الحاج راشد اغانک
6- Kerimesi merhûme Sa'âdet Hâtûn	6- کریمه سی مرحومه سعادت خاتون
7- Rûhiçün el-fâtiha	7- روحیچون الفاتحه
8- Sene 1228.	8- سنه 1228

3- Gümüştane Emîni Ebubekir Ağa'nın Oğlu Muhammet Emin Bey:

Mezar, merdivenin batı kenarında bulunmaktadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş olan mezarda prizmal gövdeli, kaideli ve başlıklı baş taşı (73x36-23x9 cm.) ile yuvarlak kemerli prizmal gövdeli, kaideli ve başlıklı ayak taşı (63x36-19x8 cm.) bulunmaktadır. Mermer şahidelerin her ikisinde de aynı genişlikte kaidelerin bulunması mezarın önceleri sanduka tarzında yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Şimdiki haliyle başucu şahidesi kaide, kitabeli gövde boyun ve Mecidiye kalıplı fes şeklinde bir düzenlemeye sahiptir. Ayakucu şahidesi ise kaide, bitkisel süslemeli gövde ve başlıktan oluşmaktadır. (Res: 6)

Süslemeler, baş ve ayakucu şahidelerinin kaideleri ile ayakucu şahidesinin gövdesi üzerinde yer almaktadır. Başucu şahidesinin betona gömülü kaidesinin üst kısmı ince yaprak dizilerinin oluşturduğu bir frizle konturlanmıştır. Kaideden gövdeye geçiş bölgeleri, uçları köşeliklerin dış formunu belirleyen üçer dilimli yapraklarla dolgulanmıştır. Ayakucu şahidesinin betona gömülü kaidesinin doğu yüzünde şualı güneş tasviri seçilebilmektedir. Şahidenin gövde kısmında ise rokoko üslupta işlenmiş defne dal ve yapraklarından oluşan bitkisel bezeme mevcuttur. Kitabe de dâhil bütün işlemler kabartma olarak tatbik edilmiştir.

Baş taşının batı yüzünde, 15 Cemâziyelâhir 1251/8 Ekim 1835 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla eğimli yedi satır olarak yazılmış kitabenin satırları kalın kabartma çizgilerle bölümlenmiştir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقي
2- Nevcivânım uçdı cennet bâğına	2- نوجوانم اوجدى جنت باغنه
3- Firâkı kaldı vâlideynin cânına	3- فراقى قلدى والدينك جاننه
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- كموش خانه امينى ابو بكر اغانك
5- Mahdûmu merhûm Muhammed Emîn	5- مخدومى مرحوم محمد امين
6- Bey rûhuna el-fâtiha	6- بك روحنه الفاتحه
7- Sene 1251 fi 15 "cim".	7- سنه 1251 فى 15 ج

4- Gümüşhane Emîni Ebubekir Ağâ'nın Kızı Mihriban Hanım:

Mezar, merdivenin batısında hazire ortalarında yer almaktadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilen mezarda sadece başucu şahidesi (80x35x11 cm.) bulunmaktadır. Şahide prizmal gövdeli, kaideli ve başlıklıdır. Şahidenin alt kısmında gövdeden daha geniş bir kaidenin bulunması önceleri mezarın sanduka şeklinde düzenlenmiş olabileceğini düşündürmektedir. Konik başlığın altında yarım yumurta şeklinde bir kabartı bulunmaktadır. (Res: 7)

Süsleme şahidenin batı yüzündedir. Ancak kitabenin ilk satırında boş kalan kısma da yatay halde bir lale motifi işlenmiştir. Kaideden gövdeye geçiş bölgesi, sapları ortada bir kurdele ile birbirine bağlı ve uçları ters istikametlere doğru yönelen yapraklı iki dal ile dolgulanmıştır. Kaide üstten, stilize yapraklı bir kenar suyu ile konturlanmıştır. Büyük bir kısmı betonla kapatılmış olan kaidede başka süslemelerin de bulunması muhtemeldir.

Baş taşının batı yüzünde, 15 Rebîulevvel 1257/7 Mayıs 1841 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla eğimli yedi satır halinde yazılmış kitabenin satır aralarına kalın kabartma çizgiler çekilmiştir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-hayyül-bâkî	1- هو الحي الباقي
2- Terk eyledi vâlideynin bir güli	2- ترك ايلدى والدېنك بر كولى
3- Tâze idi ola cennet bülbülü	3- تازه ايدى اوله جنت بلبللى
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- كموش حانه امينى ابو بكر اغانك
5- Kerîmesi merhûme ve mağfûr lehâ	5- كريمه سى مرحومه و مغفور لها
6- Mihribân Hânım rûhuna el-fâtiha	6- مهربان خانم روحنه الفاتحه
7- Sene 1257 fi 15 "ra-elif".	7- سنه 1257 فى 15 را

5- Gümüşhane Emîni Ebubekir Ağâ'nın Oğlu İsmail İzzet Bey:

Mezar merdivenin altında bulunmaktadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş mezarda sadece başucu şahidesi mevcuttur. 60x31-22x10 cm. ölçüsündeki mermer şahide prizmal gövdeli ve kaidelidir. Başlığı kırık olan şahidenin kaidesinin tamamına yakını betonla kaplıdır. Açık olan kısımlardan kaidenin batı yüzünde süslemelerin olduğu görülmektedir. Kaidenin ortasına yukarıdan uçları fark edilebilen şualı güneş motifi, köşelere ise aynı motifin bir parçası işlenmiştir. Kaideyi üstten içi stilize yaprak dolgulu bir su sınırlamaktadır. Kaideden gövdeye geçişte yer alan üçgensel bölgeler, uçları mekanın dış formunu da belirleyen stilize yapraklarla bezenmiştir. (Res: 8)

Baş taşının batı yüzünde 21 Cemâziyelâhir 1257/10 Ağustos 1841 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla eğik yedi satır halinde yazılmış kitabenin satır araları kalın kabartma çizgilerle belirlenmiştir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقي
2- Uçdı bâğ-ı cennete nevcivânım	2- اوچدى باغى جنته نوجوانم
3- Vâlideyni hasret kodı gülfidânım	3- والدېنى حسرت قودى كول فدانم
4- Gümüşhâne Emîni Ebûbekir Ağâ'nın	4- كموش حانه امينى ابو بكر اغانك
5- Mahdûmu merhûm ve mağfûr	5- مخدومى مرحوم و مغفور
6- İsmâ'îl 'İzzet Bey rûhuna el-fâtiha	6- اسمعيل عزت بك روحنه الفاتحه
7- Sene 1257 fi 21 "cim".	7- سنه 1257 فى 21 ج

6- Hazine Katibi Halil Recai Efendi'nin Kızı Rebia Hanım:

Mezar, merdivenin doğu tarafındadır. Sonradan etrafı betonla çevrilen mezarda sadece baş ve ayakucu şahideleri bulunmaktadır. Şahidelerin her ikisi de dikdörtgen plaka halinde gövdeli, kaideli ve baş-

lıklıdır. Başucu şahidesinde (71x34-19x7 cm.) kaidenin neredeyse tamamı betonla kaplıdır. Ancak açık kısımlardan, kaidenin ortasında etrafi silmelerle çevrelenmiş şualı güneş motifinin yer aldığı anlaşılmaktadır. Bunun üzerinde stilize yaprak motiflerinin yer aldığı yatay bir friz uzanmaktadır. Kaideden gövdeye geçişte yer alan ve dış formunu akant yapraklarının belirlediği üçgensel bölgeler de aynı tür yapraklarla dolguludur. Şahidenin tepesinde yer alan konik başlık enlemesine dilimlerle üç katlı görünüm sunmaktadır. Ön yüzde, başlığın hemen altında yarım yumurta biçiminde ucu içeriye basık bir kabartı bulunmaktadır. (Res: 9) Ayakucu şahidesinin (44x34-19x13) kaide kısmında yer alan tezyinat başucu şahidesindeki aynıdır. Ancak şahidenin gövde bölümü, sapları üstte bir kurdele ile bağlı, uçları aşağıya doğru sarkan defne dalları ile bezenmiştir. (Res: 10)

Baş taşının batı yüzünde 23 Zilkade 1260/14 Aralık 1844 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla eğik sekiz satır olarak yazılmış kitabenin satır aralarına kabartma çizgiler çekilmiştir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-bâki	1- هو الباقي
2- Hasretâ bir gonca-i nürsun fidân	2- خسرتا بر غنجه نورسن فدان
3- Çiçek çıkarup eyledi 'azm-i cinân	3- چچك چكاروب ايلدى عزم جنان
4- Trabzon Eyâleti Müşîri devletlû	4- طربزون ايالتى مشيرى دولتلو
5- 'Abdullah Pâşâ ¹⁴ Hazretleri'nin Hazîne	5- عبدالله پاشا حضرتلرينك خزينه
6- Kâtibi Halîl Recâi Efendi'nin	6- كاتيبى خليل رجائى افنديك
7- Kerîmeleri Rebî'a Hânım'ın	7- كريمه لرى ربيعه خانمك
8- Rûhîçün el-fâtiha	8- روحچون الفاتحه
Fî Sene 1260 23 "zal-elif".	فى سنه 1260 23 ذا

7- Çarşamba ? Gümrük Müdürü Hacı Hafız Efendi'nin Oğlu Ahmet Vehbi Efendi:

Mezar, merdivenin altındadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş mezarda sadece başlığı kırık başucu şahidesi mevcuttur. Şahide (60x21x10 cm.) mermerden düşey dikdörtgen plaka halinde gövdelidir. Tezyinatı yoktur. (Res: 11)

Şahidenin batı yüzünde 1260/1844 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla düz yedi satır halinde yazılmış kitabe kabartma çizgilerle bölümlenmiştir. Kitabe şudur:

¹⁴ Abdullah Paşa, Hazinedârzâde Süleyman Paşa'nın oğludur. 1258-1262/1842-1846 yılları arasında Trabzon Valiliği görevinde bulunmuştur. İstanbul Bostan İskelesinde medfundur. Bkz: M. Süreyya, *a.g.e.*, C. I, s. 81.

1- Hüve'l-bâki	1- هو الباقي
2- Çehârşenbe ? Gümrük	2- چهارشنبه ؟ كمروك
3- Müdiri Trabzonî el-Hâc	3- مديري طربزونى الحاج
4- Hâfız Efendî'nin mahdûmu	4- حافظ افندينيك مخدومي
5- Cennetmekân firdevs âşiyân	5- جنتمکان فردوس اشيان
6- Ahmed Vehbî Efendi'nin rûhuna fâtiha.	6- احمد وهبى افندينيك روحنه فاتحه
7- Sene 1260.	7- سنه 1260

8- Çarşamba Eşrafından Raşit Ağa'nın Kızı Zekiye Hanım:

Mezar, merdivenin batısındadır. Sonradan etrafı betonla çevrelenmiş alan içerisinde yer alan mezarda baş ve ayakucu şahideleri bulunmaktadır. Gövde kenar formu “s” kıvrımlı olan başucu şahidesi, (72x23x10 cm.) düşey dikdörtgen plaka halinde gövdelidir. Şahidenin batı yüzü kitabeye tahsis edilmiştir. Üstte boyun ve konik başlık yer almaktadır. Enine dilimlerle üç katlı görünüm veren konik başlığın altında yarım yumurta büyüklüğünde bir kabartı bulunmaktadır. Şahidenin alınlığı, fiyonk şeklinde düzenlenmiş ve uçları yanlara uzatılmış bir kurdele ile bezenmiştir. (Res: 12) Ayakucu şahidesi (60x21-24x10 cm.) sivri kemerli olup doğu yüzünde çeşitli ince yapraklı bitkilerden derlenmiş bir buket bulunmaktadır.

Başucu şahidesinin batı yüzünde 3 Zilhicce 1265/20 Ekim 1848 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celi ta'lik hatla eğimli altı satır halinde düzenlenmiş kitabe kabartma çizgilerle bölümlenmiştir. Kitabe şudur:

1- Âh mine'l-mevt	1- اه من الموت
2- Murg-ı dil uçdı kafesden cân-
nımın cân pâresi	2- مرغ دل اوجدی قفسدن جانمک جان پاره سی
3- Kondı cennet bâğına sonrada
kaldı yâresi	3- قوندی جنت باغنه چکرده قالدی یاره سی
4- Çehârşenbe eşrâf hânedânın-
dan	4- چهارشنبه اشراف خاندانندن
5- Reşid Ağâ'nın kerimesi mer-
hûme	5- رشید اغانک کریمه سی مرحومه
6- Zekiyye Hânım rûhiçün el-
fâtiha	6- زکیه خانم روحیچون الفاتحه
7- Sene 1265 3 Zilhicce	7- سنه 1265 3 ذی الحججه

9- Hazinedarzade Abduhamit Bey'in Kızı Azime Hanım:

Mezar, merdivenin altındadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş mezarın başucu şahidesinin üstten bir bölümü, ayakucu

şahidesinin ise gövde kısmı tamamen kırıktır. Şahidelerin iç yüzlerindeki izler mezarın önceden bir sanduka şeklinde düzenlendiğini akla getirmektedir. Ancak bugün sandukanın diğer parçalarına ait herhangi bir kalıntı yoktur. (Res: 13)

Başucu şahidesi (140x26x14 cm.) mermerden düşey dikdörtgen plaka halinde gövdeli ve kaidelidir. Kaidenin gövde ile bağlantı yerinde defne dallarından oluşan bir bezeme görülmektedir. Ayakucu şahidesinde (98x27-22x9 cm.) kaidenin aynalığında içi stilize bitki motifleriyle dolgulu bir çelenk bulunur. Kaideden gövdeye geçişte kıvrımlı yapraklı dallardan oluşan enli yatay bir friz yer alır. Üstte ise geniş tabanlı dikine dilimli gövdeli ve yanlardan saplı bir saksı fark edilmektedir.

Şahidenin batı yüzünde 1271/1854 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla sekiz satır olarak yazılmış kitabe, köşeleri yuvarlatılmış basit kartuşlar içerisine alınmıştır. Kitabe şudur:

1- Âh min'el-mevt	1- أه من الموت
2- Hasretâ bir gonca nürsun fidân	2- خسرتا بر غنجه نورسن فدان
3- Kuş misâli eyledi azm-i cinân	3- قوش مثالی ایلدی عزم جنان
4- İstabl-i âmire müdiri pâyelülerinden	4- اصطیل أمره مدیری پایه لولرندن
5- Hâzinedârzâde 'izzetlü 'Âbdülhamîd Bey'in	5- خزینه دارزاده عزتلو عبدالحمید بکن
6- Kerime-i muhteremeleri cennetmekân 'Azîme	6- کریمی محترمه لری جنتمکان عزیزمه
7- Hânım rûhiçün el-fâtiha	7- خانمک روحیچون فاتحه
8- Sene 1271 fi ğurre Receb.	8- سنه 1271 فی غره رجب

10- Hacı Bekir Ağa'nın Hanımı Kamerşah Kadın:

Mezar merdivenin batısında, hazirenin ortalarındadır. Şahideli üstü açık sanduka tipindeki mezarın şahideleri mermerden, sandukası ise taştandır. (Res: 14) Dört ayrı blok taştan oluşan sanduka (186x88x60 cm.) üzerinde herhangi bir bezeme yoktur. Gövde kenar formu "s" kıvrımı şeklinde dalgalı olan başucu şahidesi (168x44-40x9 cm.) düşey plaka halinde gövdeli ve tepeliklidir. Şahidenin batı yüzü tamamen kitabeye tahsis edilmiştir. Gövdenin dış kenar formuna uygun oluşturulmuş içi kıvrımlı yaprak dolgulu enli bir friz kitabeyi çevrelemektedir. Tepelikte ise son derece taşkın görünümlü stilize akant yapraklarıyla teşkil edilmiş bir çelenk bulunmaktadır. Çelengin alt kısmında sapsarı kurdele ile bağlanmış ikişer demet akant yaprağının bir bölümü yanlardan aşağıya doğru sarkarken, diğer bölümü yanlara açılarak yükselmekte ve tepeliğin dış formunu belirleyerek üstte birleşmektedir. Çelengin orta yerinde altta lale şeklinde biçimlenmiş akant

yaprakları bulunmaktadır. Üstte ise saplari alttaki yapraklarının ortasından çıkıp “s” kıvrımı yaparak yanlara doğru açılan simetrik tasarlanmış palmye görünümli akantlar yer almaktadır. Ayrıca motifin tam ortasında yaprakların içinden çıkıp yükselen bir adet zülfikar çiçeği yaprağı dikkat çekmektedir.

Üstten bir bölümü kırık olan ayakucu şahidesi (110x34-29.5x9 cm.) form açısından başucu şahidesine benzemektedir. Şahidenin doğu yüzü stilize hurma ağacı tasviri ile bezenmiştir. Aşağıdan yukarıya doğru incelererek yükselen ağacın sağa ve sola simetrik olarak yerleştirilmiş dalları arasından, üzerlerinde dokuzar hurma bulunan iki hurma hevenği sarkmaktadır. Her iki yanda hurmaların hemen altında, uçlarında üçer hurma bulunan iki hurma dalı yapraklarıyla birlikte düşer vaziyette resmedilmiştir. (Res: 15)

Başucu şahidesinin batı yüzünde 7 Muharrem 1272/19 Eylül 1855 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celi ta’lik hatla yatay yönde gelişen on iki satırlık kitabe ince kabartma çizgilerle bölümlenmiştir. Kitabe şudur:

1- Küllü nefsin zâikatü'l-mevt	1- كل نفس ذائقة الموت
2- İrci’î emri irişdi çün sımâh-ı cânıma	2- ارجعی امری ایرشدی جون صماخ جانمه
3- Okudum ihlâs ile innâ ileyhi râci’ün	3- او قودم اخلاصله انا الیه راجعون
4- Çok du’âlar itdiler hayfâ etubbâ-yı zemân	4- چوق دعالر ایتدیلر حیفا اطبای زمان
5- Derd bi dermân imiş bulmadılar çâresin	5- درد بی درمان ایمش بولمدیلر چاره سین
6- Hak deyüp ‘azm eyledim semt-i bekâ-yı ‘izzete	6- حق دیوب عزم ایلمد سمت بقای عزته
7- Meskenim cennet ola fi makâmin âminin	7- مسکنم جنت اوله فی مقام امنین
8- Trabzon Vâlisi Hâzinedârzâde	8- طربزون والیسی خزینه دار زاده
9- Müteveffâ Osmân Pâşâ kaynı Hâcı Bekir	9- متوففا عثمان پاشا قاینی حاجی بکر
10- Ağâ’nın halilesi Kamerşâh Kâdın’ın	10- اغانک حلیله سی قمرشاه کادینک
11- Rûhuna el-fâtiha sene 1272 fi 7 “mim”.	11- روحنه الفاتحه سنه 1272 فی 7 م

11- Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa’nın Torunu Osman Bey:

Mezar, merdivenin batısında hazirenin ortalarında bulunmaktadır. Şahideli üstü açık sanduka tipindeki mezar, kaideli baş ve ayakucu şahideleriyle iki yan pehleden oluşmaktadır. (Res: 16) Demir perçinlerle birbirlerine tutturulmuş pehlelerde ikişer; kaide aynalarında birer adet olmak üzere sandukanın bütün yüzleri yarım daire formlu şualı

güneş motifi ile dekorlanmıştır. Sanduka üstten içi kıvrımlı silitize yaprakların oluşturduğu bir frizle konturlanmıştır. Başucu şahidesi (155x41-27x8.5 cm.) prizmal gövdeli ve Aziziye kalıplı feslidir. Şahidenin batı yüzü gövde bölümü kitabeye ayrılmıştır. Ayakucu şahidesi (168x41-26x8 cm.) ise düşey plaka halinde gövdeli ve tepeliklidir. Taşın doğu yüzünde kaide kısmı hariç iki farklı düzenleme mevcuttur. İlki altta, sapları uzun bir kurdele ile bağlı, rokoko tarzında “s” kıvrımı yaparak tepeliğe kadar yükselip ucu aşağıya sarkan stilize yapraklardan oluşmuştur. Diğeri ise tepeliği oluşturan yarım daire formulu şualı güneş tasviridir. (Res:17)

Başucu şahidesinin batı yüzünde 1 Cemâziyelevvel 1272/9 Ocak 1855 tarihli¹⁵ Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla yatay yönde gelişen on iki satırlık kitabe ince kabartma çizgilerle bölümlenmiştir. Kitabe şudur:

1- Âh minel'mevt	1- آه من الموت
2- Trabzon Vâlisi Osmân Pâşâ-zâde 'âlî câh	2- طربزون واليسى عثمان پاشا زاده عالی جاه
3- Ki ol 'Abdülhamîd Bey kim cihânda fâik akrâne	3- كه اول عبد الحميد بك كيم جهانده فائق اقرانه
4- Bahâr-ı gülîstâni bezm-i 'âlemde yetişdirmiş	4- بهار كلستانى بزم عالمده يتشدرمش
5- İdi bu gonca-i nâzik nihâlî böyle bir dâne	5- ايدى بو غنجه نازك نهالى بويله بر دانه
6- Esüb båd-ı ecel hayfâ muhâ-lif eyledi berbâd	6- اسوب باد اجل حيفا مخالف ايلدى برباد
7- Hazân virdi gülîstânda hem ol verd-i handâne	7- خزان ويردى كلستانده هم اول ورد خندانه
8- Yitürdi bâğbân-ı mevt gelüpde böyle sür'atle	8- يتوردى باغبان موت كلوبده بويله سر عتله
9- İrüşdirdi nihâl-i tâzeyi ol bâğ-ı rıdvâne	9- اريشدردي نهال تازه بى اول باغ رضوانه
10- Atâ târih-i fevtin güş idüp yazdı mücevherveş	10- عطا تاريخ فوتن كوش ايدوب يازدى مجوهروش
11- Hudâ yâ bir mahal olsun 'adnde mîr Osmân'e	11- خدايا بر محل اولسون عدنده مير عثمانه
12- Sene 1272 fi 1 "cim-elif"	12- سنه 1272 في جا

12- Fatma Hanım:

Mezar, hazirenin kuzey batı köşesinde şadırvanın yakınındadır. Baş ve ayakucu şahideli, üstü açık sanduka tipindeki mezarda ayrıca bütün parçaların üzerine oturduğu, kenarları profilli silmelerle dönül-

¹⁵ Ölüm tarihi on ve on birinci satırlarda ayrıca ebcedle de düşülmüştür.

müş platform taşı da bulunmaktadır. Dikdörtgen mermer blok halindeki başucu şahidesinin (130x36-39x13 cm.) kitabeli kısmı hariç diğer bölümler bitkisel bezemelidir. Şahidenin kaide aynası, esasını altta üç gül tomurcuğundan çıkıp yayılan, etrafı stilize yapraklı dallarla kuşatılmış şualı güneşin oluşturduğu çelenk şeklindeki düzenlemeyle dekorlanmıştır. Zeminde alçak kabartma olarak işlenmiş stilize yaprak motifleri fon oluşturmaktadır. Kıvrım dallardan oluşan benzer süsleme kaideden gövdeye geçiş bölgelerinde de görülmektedir. Burada kitabenin altından çıkan dalların uçları yanlara doğru uzanmaktadır. Stilize yaprak ve çiçek dolgulu bir friz kompozisyonu üstten sınırlamaktadır. Gövdeden “s” kıvrımlı iki stilize yaprakla geçilen tepelikte, ortasında üç katlı bir çiçeğin yer aldığı, daire formlu şualı güneş tasviri yer almaktadır. (Res: 18)

Ayakucu şahidesinde (126x32-30x13 cm.) kaide aynası ve gövdeye geçiş bölgelerinde yer alan bezemeler başucundakilerle aynıdır. Gövde ise, sapları aşağıda kurdele ile bağlanmış, uçlarında iki çiçek bulunan, yukarıya çıktıkça çatallaşıp aşağıya doğru sarkan rokoko tarzı kıvrım dallarla dekore edilmiştir. (Res: 19) Üstte doğrudan gövde üzerine oturmuş yelpaze görünümlü, on altı şualı güneş, ayakucu şahidesini taçlandırmaktadır. Her iki şahidenin tepelik süslemeleri şahidelerin iç yüzlerine de simetrik olarak işlenmiştir.

Sanduka 214x73x64 cm. ebadındadır. Yan pehle yüzeylerinde yer alan bezemeler birbirinin yanındır. Buralarda çiçek ve gül motiflerinin oluşturduğu kompozisyonun merkezinde yelpaze açılımlı şualar yer almaktadır. Yanlarda ise, ortadaki buketin altından çıkan ve her iki yana doğru uzadıkça çatallaşıp uçlarından tomurcuk güller veren kıvrım dallar bulunmaktadır. Yüksek kabartma olarak işlenmiş bu bezemelerin arka planında alçak kabartma yapraklar fon teşkil etmektedir. Söz konusu bütün bezemeler, ortada uçları serbest bırakılmış kurdele ile birbirlerine bağlanmıştır. Sanduka yan yüzleri üstten stilize yapraklar ve çiçek dolgulu bir frizle konturlanmıştır.

Başucu şahidesinin batı yüzünde 21 Recep 1272/28 Mart 1855 tarihli¹⁶ Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celi ta'lik hatla, eğik on altı satır halinde yazılmış kitabenin satır aralarına ince kabartma çizgiler çekilmiştir. Kitabe şudur:

¹⁶ Şahsın ölüm tarihi on dört ve on beşinci satırlarda ayrıca ebcedle de düşülmüştür.

- 1- Küllü nefsin zâikatü'l-mevt 1- كل نفس ذائقة الموت
- 2- Kim Trabzon Vâlisi Osmân 2- كيم طربزون واليسى عثمان پاشازاده كيم
- 3- Pâyene ıstabl ile olmuş idi ol 3- پايه اصطلبل ايله اولمش ايدى اول كامران
- kâmran
- 4- Bezm-i 'ıyşine küdüret virdi 4- بزم عيشينه كدورت ويردي بو دور فلك
- bu devr-i felek
- 5- Hemserinin gonca-i 'asirine 5- همسرنيك غنجه عسيرنه ايرنجه خزان
- irince hazân
- 6- Âteş-i firkat derûnun yakdı 6- آتش فرقت درونن ياقدى ياندردي بتون
- yandırdı bütün
- 7- Şek olup çeşmine bir 7- شك اولوپ چشمينه بر ماتمسرای اولدی جهان
- mâtemsarây oldı cihân
- 8- Bezm-i gam itdi neşât-ı 'ıyşini 8- بزم غم ايتدی نشاط عيشني دور فلك
- devr-i felek
- 9- Zevcesi oldum olunca bezm-i 9- زوجسى اولدم اولنجه بزم خاك ايجره نهان
- hâk içre nihân
- 10-Ola hüriler enis yâ Rab o 10- اوله خوريلر انيس يا رب او مرحومه يه
- merhûmeye
- 11-Terk idüp dâr-i fenâyı tutdı 11- ترك ايدوپ دار فنايى طوتدی عقباهه مكان
- ukbâda mekân
- 12-Rûhumı şâd eyle dâim yâ 12- روحنى شاد ايله دائم يا اله العالمين
- İlâhe'l-'âlemîn
- 13-Murg-ı cânı pür açup dergâ- 13- مرغ جاني پر آچوب دركاهينه اولدی روان
- hına oldı revân
- 14-Yazdı cevherveş 'atâ târih-i 14- يازدی جوهروش عطا تاريخ فوتن يك قلم
- fevtin yek kalem
- 15-Fâtımâ Hânım bu demde 15- فاطمه خانم بو دمده عندي قيلدي اشيان
- 'adni kıldı âşiyân
- 16-El-fâtiha sene 1272 fi 21 16- الفاتحه سنه 1272 في رجب 21
- Receb. اثر خامه اونيوى محمد رفعت
- Eser-i hâme-i Ünyeî Mu-
hammed Rıf'at.

13- Trabzon Valisi Hazinedarzade Osman Paşa'nın¹⁷ Eşi Efic Rukiyye Hanım:

Mezar, hazirenin güneybatı köşesinde, kuşatma duvarının hemen yanındadır. Şahideli, üstü açık sanduka tipli olan mezarda ayrıca bir platform taşı da bulunmaktadır. (Res: 20) Başucu şahidesinin kitabeli

¹⁷ Osman Paşa, Hazinedarzade Süleyman Paşa'nın oğludur. Paşa, 1244 yılında Sivas ve Trabzon Valiliklerine getirilmiştir. 1257 yılında Trabzonda ölmüştür. Bkz. M. Süreyya, a.g.e., C. 4, s. 1306.

gövde kısmı hariç, şahidelerin ve yan pehlelerinin dışa bakan bütün yüzleri tamamen bitkisel bezemelidir. Pehleler, şahidelerin kaide kısımlarına demir rabitalarla tutturulmuştur.

Başucu şahidesi (243x40-68x15.5 cm.) mermer bir bloktan müteşekkildir. Kaide aynasındaki kompozisyonun esasını, üç tarafı düz ve profilli silmelerle çevrili bir çelenk tasviri oluşturmaktadır. İçi yaprak, çiçek ve daire şeklinde sıralı gül motifleriyle doldurulmuş olan çelengin çevresi, gül ve yapraklarla sağlanmış girlandla kuşatılmıştır. Girland, alttan yukarıya doğru her iki yandan kurdele ile helezonik olarak sarılmış olup kurdelenin uçları kaidenin üst köşeliklerinde serbest şekilde bırakılmıştır. Ortasında bir çiçeğin yer aldığı çelengin hem içinde hem de girland üzerinde daire şeklinde dizilmiş sekizer adet gül motifi yer almaktadır. Kaidede yer alan bu kompozisyon, üstten içi stilize yaprak ve çiçek motifleri ile dolgulu bir friz ile sınırlanmaktadır. Kaideden gövdeye geçişte köşelerde yer alan üçgensel bölgeler, kurdele ile sarılı sapsarı ortada kitabeli gövdenin hemen altında birbirine raptedilmiş, kenarlara doğru uzayan ve uzadıkça çatallaşıp yapraklanan, kıvrımlı dallarla dekore edilmiştir. Dış formunu yaprakların uçlarının belirlediği bu bölgelerin alt ve üst köşelerine birer gül kondurulmuştur. Gövdeden "s" kıvrımlı iki stilize yaprakla geçilen tepelikte, ortasında üç katlı bir çiçeğin yer aldığı, şualı güneş tasviri yer almaktadır.

Ayakucu şahidesinde (237x33-68 cm.) kaide aynasında ve kaideden gövdeye geçiş bölgesinde görülen bezemeler baş taşındakilerin tekrarından ibarettir. Şahidenin gövdesinde yer alan bezeme ise girlandlar, güller, çiçekler ve yapraklardan oluşmaktadır. (Res 21) Tepelikteki süsleme çeşitli bitkisel ve nesneli unsurlardan müteşekkildir. Çapraz şekilde konuşlandırılmış iki sadak, tepelik kompozisyonuna kaide oluşturmaktadır. Alt kısımları lale şeklinde biçimlendirilmiş yapraklarla nihayetlenen sadakların içinde ikişer adet ok bulunmaktadır. Gövdeleri yivli ve kuşaklı olan sadakların kesiştikleri noktaya ortasında gül bulunan iki katlı yapraklı bir çiçek kondurulmuştur. Sadakların arasında kalan bölgeye zemini yapraklı bir gül demeti yerleştirilmiştir. Tepeliğin üst kısmını yelpaze açılımlı on iki şualı güneş motifi taçlandırmaktadır. Tepelikte yer alan bu unsurlar, altta uçları yanlara doğru çekilerek fiyonk haline getirilmiş kalın bir iple bağlanmıştır. Her iki şahidede bulunan tepelik süslemeleri, şahidelerin iç yüzeylerine de simetrik olarak işlenmiştir. (Res: 22) Şahidelerin kaidelerinin güney ve kuzeye bakan dar yüzleri, zemini yaprak motifleri ile kaplı üçer gülle bezenmiştir.

Sanduka (232x68x66 cm.) yan yüzlerinde bulunan kompozisyonlar şahidelerin kaidelerinde görülenlerin tekrarından ibarettir. Ancak burada, biri ortada diğer ikisi yanlarda olmak üzere kompozisyon üçlü olarak uygulanmıştır. İçi stilize yaprak ve çiçek dolgulu enli bir friz sanduka kenarlarını üstten sınırlamaktadır.

Başucu şahidesinin batı yüzünde Şaban 1272/Nisan 1855 tarihli Osmanlıca bir kitabe bulunmaktadır. Celî ta'lik hatla meyilli on iki satır halinde düzenlenmiş kitabenin satır aralarına ince çizgiler çekilmiştir. Kitabe şudur:

1- Küllü nefsin zâikatü'l-mevt	1- كل نفس ذائقة الموت
2- İrci'î emri irişdi bu dil-i peymâneye	2- ارجعى امرى ایرشدي بو دل پیمانہ یہ
3- Hak deyüp oldum civâr-ı hazret-i Hakka revân	3- حق دیوپ اولدم جوار حضرت حقہ روان
4- 'Âlem-i fânide aslâ bir ehad bâki değil	4- عالم فانیدہ اصلا بر احد باقى دکل
5- Çâre yok gelse ecel yeksân olur pîr-u civân	5- چاره یوق کلسه اجل یکسان اولور پیرو جوان
6- Hak te'âlâ menzîlim dâru'n-na'îm itsun benim	6- حق تعالی منزلم دار النعم ایتسون بنم
7- Afvına tutdım yüzümü 'azm idüp bâğî cinân	7- عفونہ طوتدم یوزیمی عزم ایدوپ باغ جنان
8- Esbak Trabzon Vâlisi Hazînedârzâde	8- اسبق طربزون والیسی خزینہ دار زاده
9- Müteveffâ Osmân Pâşâ'nın harem-i muhteremleri	9- متوفى عثمان پاشانک حرم محترمه لری
10- El-Hâcce Efic Rukiyye Hânım rûhiçün	10- الحاجة افج رقیه خانم روحیچون
11- Ve kâffe-i ehl-i imân ervâhiçün	11- و کافه اهل ایمان ارواحیچون
12- El-fâtiha sene 1272 fi "şın"
Eser-i hâme-i Ünye vî Muhammed.	12- الفاتحه سنه 1272 فی ش
اثر خامه اونویو محمد

14- Hacı Bekir Ağa'nın Kızı Safiye Hanım:

Mezar, merdivenin batısında, hazirenin kuzey duvarının hemen kenarındadır. Şahideli üstü açık sanduka tipli mezar, kaideli ve tepelikli baş ve ayakucu şahideleriyle iki yan pehleden müteşekkildir. Zeminde ise bu parçaların üzerine oturduğu platform taşı bulunmaktadır. (Res: 23) Başucu şahidesi (225x39x17 cm.) yekpare mermer blok şeklinde olup gövde kenarları dalgalıdır. Şahidenin kaide aynasında merkezinde

bir çiçeğin yer aldığı daire şeklinde şualı güneş motifi bulunmaktadır. Uçları “v” şeklinde sonlandırılmış bu şuaların aralarına aynı boyda dalgalı çizgiler işlenmiştir. Ayrıca ortada yer alan bu kompozisyonun dörtte bir parçası, yüzeyin köşelerine uygun biçimde yerleştirilmiş ve kompozisyon profilli silmelerle çerçeve içine alınmıştır. Sandukanın diğer bütün cephelerinde de aynı düzenleme görülmektedir. Ancak şualı güneş, yan pehlelere daire değil, elips şeklinde tatbik edilmiştir. Kare kaideden gövdeye geçişi sağlayan üçgen köşelikler, sapları altta ortada birbirine bitişik, uçları her iki yana doğru çatallaşarak açılan yapraklı ve çiçekli bitki motifi ile bezenmiştir. Benzer bezeme gövdenin üst kısmında yer alan köşeliklerde ve ayakucu şahidesinin kaideden gövdeye geçiş bölgesinde de fark edilmektedir. Şahide, üstte dikdörtgen bir tepsi içerisine iki demet halinde yerleştirilmiş, uçları yanlardan aşağıya doğru sarkan yelpaze açılımlı akant yaprakları ile taçlandırılmıştır.

Gövde formu açısından başucu şahidesine benzeyen ayakucu şahidesinin doğu yüzünde altta, sapları kurdele ile birbirine bağlanmış, kıvrılarak tepeliğe kadar yükselen, uçlarında yer yer çiçeklerin yer aldığı simetrik olarak işlenmiş izlenimi veren ince uzun yapraklı bitkisel bezeme görülmektedir. Bezemenin etrafı şahidenin kenar formuna uygun silme ile sınırlanmıştır. Tepelik, altta uçları her iki yandan aşağıya doğru sarkan akant yapraklı, üstte ise uçları içe doğru yönelmiş ters bakışlı beşer adet “s” kıvrımından oluşan yelpaze açılımlı bir düzenlemeye sahiptir. Hem yaprakların hem de kıvrımların sapları, merkezde bir adet zülfikar çiçeği yaprağını yukarı doğru yönlendiren iki katlı bir yıldız çiçeği motifi ile sabitleştirilmişlerdir. (Res: 24) Baş ve ayakucu şahidelerinde, kaidelerin kuzey ve güneye bakan dar cephelerinde profilli silmelerle oluşturulmuş dikey dikdörtgen panolar, uçları ters istikametlere yönelmiş, sapları ortada bir yıldız çiçeği ile birbirine tutturulmuş yaprak motifleri ile dekore edilmiştir.

Başucu şahidesinin batı yüzünde Muharrem 1275/Ağustos 1858 tarihli Osmanlıca bir kitabe bulunmaktadır. Celî ta'lik hatla eğik on iki satır halindeki kitabenin satırları kabartma şeritlerle bölümlenmiştir. Kitabenin etrafı, şahidenin yan kenar formuna uygun biçimde düzenlenmiş ve içi ince yapraklarla dolgulu bir bordürle çevrilidir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-bâkî	1- هو الباقى
2- Meskenim kıl lütfunla bâğ-ı
cennet yâ kerîm	2- مسکنیم قل لطفکله باغ جنت یا کریم
3- Cürmümi 'afv it İllâhî cümle-
den sensin rahîm	3- جرممى عفو ایت الهى جمله دن سنسین رحیم
4- Emr-i Bârî böyle imiş gençli-
ğime doymadım	4- امر بارى بویله ایمش کنجکمه طویمدم
5- İrdi bana ecel soldurdı nâzik
tenim	5- ایردی بکا اجل صولدردی نازک تتم
6- Almadım dünyâ murâdın
nâmurâd oldum bugün	6- المدم دنیا مرادین نامراد اولدم بوکون
7- Hem anâm atâm çekeler tâ
kıyâmet hasretim	7- هم انام اتام چکه لر تا قیامت حسرتم
8- Çehârşenbe kazâsı hânedâ-
nından Hâzînedâr	8- چهارشنبه قضاسى خاندانندن خزینه دار
9- Zâde müteveffâ Osmân Pâşâ
Hazretleri'nin	9- زاده متوفى عثمان پاشا خضر تلرینک
10-Kaynı Hâcî Bekir Ağâ'nın
kerîmesi merhûme	10- قاینی حاجی بکر اغانک کریمه سی مرحومه
11-Sâfiye Hânım'ın rûhîçün fâti-
ha	11- صافییه خانمک روحیجون فاتحه
12-Fî ğurre Muharrem sene
1275.	12- فى غره محرم سنه 1275

15- Sultan Hamid'in¹⁸ Kayınpederi Osman Bey:

Mezar, merdivenin doğusunda camiye yakın bir yerdedir. Üzeri kapaklı bir sanduka ile baş ve ayakucu şahidelerinden oluşan mezarın sandukası betondan olup muhtemelen sonradan yapılmıştır. Sandukanın (190x94 cm.) üzerini örten kapak taşında üç yuva bulunmaktadır. Bunlardan uçlarda olanlar şahideler içindir. Ortada ve diğerlerinden biraz büyükçe olan ise çiçek dikmek amacıyla açılmış olmalıdır. Silindirik forma sahip başucu şahidesi (163x28 cm.) kırık halde yerde yatmaktadır. Ayakucu şahidesi de (38x21 cm.) silindirik formlu olup büyük bir bölümü kırık ve kayıptır. Şahideler aşağıdan yukarıya doğru yönelen, yan yana münavebeli olarak dizilmiş kabartma yaprak ve lale motifleri arasından yükselmektedir. Yaprakların uçları dışarıya doğru kıvrık vaziyettedir. Ayrıca başucu şahidesinde kitabenin ilk satırının her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş birer hilal tasviri bulunmaktadır. (Res: 25)

¹⁸ Kitabedeki 1301/1883 tarihi bunun Sultan II. Abdülhamit olabileceğini göstermektedir.

Başucu şahidesinin dış yüzünün yarısına 1301/1883 tarihli Osmanlıca bir kitabe işlenmiştir. Celî ta'lik hatla on beş satır olarak yazılmış kitabe, köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen kartuşlar içerisindedir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-hallâkul'bâkî	1- هو الخلاق الباقي
2- Zikr-i Hak'la üns ve ülfet
eyle dâim ey gönül	2- ذكر حقله انس و الفت ايله دائم ای کوکل
3- Eyle tahsil-i 'ibâdet aç gözün
hübdan uyân	3- ايله تحصیل عبادت آچ کوزین خوابدن اویان
4- İşte bu heym-i Osmân Bey
'âşik-ı sâdik eyle	4- ایشته بو هییم عثمان بک عاشق صادق ايله
5- Ehl-i dil lütfu kesirdi zümre-
i hem 'ârifân	5- اهل دل لطف کثیردی زمرة هم عارفان
6- Hazret-i Sultân Hamîd'e
kâim peder olmuş iken bu
âl-i cenâb	6- حضرت سلطان حمیده قائم پدر اولمش ایکن بو عالی جناب
7- Ba'dehü o sâyede geçdi hâl-i
hoş zemân	7- بعده او صایه ده کچدی حالی خوش زمان
8- İrci'î emr-i hitâbı câna
irdükde bile	8- ارجعی امری خطابی جانه ایردکده بیله
9- Sâli doksan altıda kıldı râh-ı
Hak'da terk-i cân	9- سال طقسان التی ده قیلدی راه حقده ترک جان
10-Gitdi rahmetle müyesserdir
bâ lutufgirdgâr	10- گتدی رحمتله میثردر بالطف کردکار
11-Eylesun ensâbımı me'cûr
hem mevlâ hemân	11- ایلسون انسابینی مأجور هم مولا همان
12-Kurenâ-yı hazret-i
şehriyâriden se'âdetlü	12- قرناهی حضرت شهریاریدن سعادتلو
13-Hüseyin Beyefendi Hazret-
leri'nin pederi mârazzıkr	13- حسین بک افندی حضرتلرینک پدری مار الذکر
14-Osmân Bey'in Rûhîçün
fâtiha	14- عثمان بکک روحیچون فاتحه
15-Sene 1301.	15- سنه 1301

16- Hazinedarzade Abdülhamit Bey'in Kızı Müzeyyen Hanım:

Düşey dikdörtgen plaka formunda mermerden bir başucu şahidesinden (110x30-25x8 cm.) ibaret olan mezar taşı hazire içerisinde atıl haldedir. Şahide, tepelik ve kitabe olmak üzere ikili bir düzenleme içermektedir. Kitabeli bölümle arası yarım daire formlu kalın bir silme ile ayrılmış tepelikte, yanlarda ters-düz "c" kıvrımları yaparak kitabeli gövdenin üzerine oturan yelpaze açılımlı akant yaprakları yer almaktadır. Yaprakların ortasına cepheye dönük halde bir gülbezek kondurulmuştur. (Res: 26)

Şahidede yer alan kitabe 27 Recep 1302/12 Mayıs 1884 tarihli olup Osmanlıcadır. Celî ta'lik hatla eğik dokuz satır halinde işlenmiş kitabenin satır aralarına kabartma şeritler çekilmiştir. Kitabe şudur:

1- Hüve'l-hayyüllezi lâ yenâmu velâ yemût	1- هو الحي الذي لا ينام ولا يموت
2- Gülşen-i fânide pek çok durmadım	2- كلشن فانيده بك چوق طورمدم
3- Durdığım demde vefâsın görmedim	3- طورديغم دمده وفاسن كورمدم
4- Rahmeten li'l-'âleminsin yâ rasûl	4- رحمة للعالمين سن يا رسول
5- Şâfi'im ol câriyeni eyle kabûl	5- شافعم اول جاريه كي ايله قبول
6- Hazînedârzâde müteveffâ 'Abdülhamîd	6- خزينه دار زاده متوفا عبد الحميد
7- Bey'in kerimesi Müzeyyen Hânım'ın	7- بكك كريمه سي مزين خانمك
8- Rûhuna el-fâtiha	8- روحنه الفاتحه
9- Fî sene 1302 Receb 27.	9- فى سنه 1302 رجب 27

17- Çarşamba Düyunu Umumiyye Kolcusu Ahmet Efendi'nin Eşi İkbâl Hanım:

Mezar, caminin doğusunda, büyük çınar ağacının altındadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş olan mezarda lale formunda biçimlendirilmiş, mermerden baş ve ayakucu şahideleri yer almaktadır. Başucu şahidesinin (113x41x5 cm.) üzerinde bulunan süslemeler yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Gövde kısmı alttan başlayıp yukarıya doğru çıkan "s" kıvrımlı akant yaprak dizileriyle kuşatılmış olan şahidenin tepeliğinde ortası yıldız çiçekli şualı güneş tasviri görülmektedir. Bunun altında, yay biçiminde dizilmiş inci taneleri ile çiçeklerden oluşmuş, uçları kenarlardan sarkan bir girland kompozisyonu tamamlamaktadır. (Res: 27) Ayakucu şahidesi de (88x26x5 cm.) benzer düzenlemeye sahiptir. Ancak burada gövde geniş tabanlı, dilimli gövdeli bir saksı içerisinden çıkıp "s" kıvrımı yaparak yükselen bir çiçekle bezenmiştir. (Res 28)

Başucu şahidesinin batı yüzünde 1325/17 Ocak 1907 tarihli Osmanlıca bir kitabe yer almaktadır. Celî ta'lik hatla eğik sekiz satır halinde yazılmış kitabenin satırları ince kabartma şeritlerle birbirinden ayrılmıştır. Kitabe şudur:

- 1- Âh mine'l-mevt 1- آه من الموت
 2- Âh ne yazık oldu bana 2- اه نيازق اولدی بکا کنجکمه طویمدم
 gençliğime doymadım
 3- Çâresiz bir derde düştüm 3- چاره سز بر درده دوشدم بر علاجین بولدم
 bir 'ilâcın bulmadım
 4- Bak yandırdı vücudum 4- باق یاندیردی وجودم شهرینی قهر الم
 şehrinin kahr-ı elem
 5- Gül gibi soldum cihânda 5- گل کیی صولدم جهانده نه اولدیغم بیلمدم
 ne olduğum bilmedim
 6- Samsun'da Şerif Kâdizâde 6- صامسونده شریف قاضی زاده فرید بکک کریمه سی
 Ferîd Bey'in kerimesi
 7- Çehârşenbe Düyûn-ı 7- چهارشنبه دیون عمومیه قولجیسی احمد افندینک فاملیاسی اقبال
 'Umûmiyye Kolcusu
 Ahmed Efendi'nin Famil-
 yası İkbâl
 8- Hânım'ın rûhuna fâtiha 8- خانمک روحنه فاتحه سنه 1325
 Sene 1325 fi 13 Zilhicce فی 13 ذی الحججه

18- Samsun Müftüsü Hacı Hüseyin Efendizadenin ?

Mezar, merdivenin batısında hazirenin ortalarındadır. Sonradan beton havuzlu hale getirilmiş olan mezarda mermerden baş ve ayakucu şahideleri mevcuttur. Düşey dikdörtgen plaka halinde gövdeli başucu şahidesinin (129x38-35x10 cm.) batı yüzünde tepelik ve kitabeden müteşekkil bir düzenleme görülmektedir. Gövde üzerinde yanlarda birer gülbezeğin arkasından çıkan "s" kıvrımlı iki akant yaprağının kaide teşkil ettiği, ortası gülbezekli, şualı güneş tasviri başucu şahidesini taçlandırmaktadır. (Res: 29) Ayakucu şahidesinin (110x33-31x9 cm.) tepelik kısmında da aynı düzenleme tekrarlanmaktadır. Ancak burada gövde üzerinde aşağıdan yukarıya doğru gittikçe daralan ve ucu güneye doğru eğik şekilde işlenmiş bir servi motifi yer almaktadır. (Res: 30)

Başucu şahidesinin batı yüzünde celî ta'lik hatla Osmanlıca yazılmış kitabe bulunmaktadır. Kitabe ince kabartma şeritlerle bölümlenmiştir. Beton havuz, şahidenin alttan belli bir bölümünü kapattığı için başucunda yer alan kitabenin alt satırları okunamamaktadır: Kitabe şudur:

1- Âh mine'l-firāk	1- اه من الفراق
2- Âh ne yazık oldu bana gençliği-me doymadım	2- آه نیازق اولدی بکا کنجلیکمه طویمدم
3- Çâresiz bir derde düştüm defa imkân bulmadım	3- چاره سز بر درده دوشدوم دفعه امکان بولمدم
4- Yakdı yandırdı vücûdum şehri-ni kahr-ı elem	4- یاقدی یاندردی وجودم شهرینی قهر الم
5- Gül gibi soldum cihânda ne olduğum bilmedim	5- گول کبی صولدم جهانده نه اولدیغم بلمدم
6- Vaz'ı hamlim sebep oldu mevti-me tâze iken	6- وضع حملم سبب اولدی موتمه تازه ایکن
7- Emsâlîm içinde ben de bir dem gülmedim	7- امثالیم ایچنده بنده بر دم گولمدم
8- Samsun Müftisi Hacı Hüseyin	8- صمسون مفتیسی حاجی حسین
9- ... Efendi zâde ?	9- ... افندی زاده ؟

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Rıdvan Paşa Camii haziresinde 52 adet mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan kitabesi celî ta'lik hatla yazılmış olanların sayısı 18 dir. Bir asrı aşkın bir zaman dilimi içerisinde (1219/1804-1325/1907) ortaya konmuş bu taşlar, form tipleri, süslemede kullanılan motifler, kompozisyon, yazı ve malzeme ve işleniş açısından değerlendirilmiştir:

Form Tipleri: Mezar taşları şahideler ve sandukalar olmak üzere iki farklı tipolojik özellik sergilemektedir:

Birinci grubu oluşturan şahideler çoğu zaman hem baş hem de ayakucunda yer alırken bazıları sadece başucunda bulunmaktadır. Yeri (mezarı) belli olmayan iki tanesi ise (1,16) hazirenin bir köşesinde atıl durumdadır. Şahideli mezarlardan on tanesi (2,3,4,5,6,7,8,9,17,18) sonradan beton havuzlu hale getirilmiştir.

Kendi içlerinde de şahideler form açısından farklı özellikler gösterirler. Buna göre şahideler düşey dikdörtgen plaka halinde gövdeli ve prizmal gövdeli olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Birinci gruba giren şahidelerin (1,2,6,7,8,9,16,18) bir bölümünde gövde formu genellikle yukarıdan aşağıya doğru daralan bir yapıda iken, bazıları (8,10) "s" kıvrımlıdır. Bazılarında kaide de bulunabilen bu şahidelerin üst kısımları tepelikli ya da başlıklı olabilmektedir.

Prizmal gövdeli olan şahidelere (3,4,5,) gelince, bunların gövde formları dikdörtgenler prizması şeklinde biçimlenmiştir. Bu tipteki şahidelerde gövdenin altında yine prizmal bir kaide bulunmaktadır. Genellikle hem baş hem de ayakucunda birlikte bulunan bu şahideler bazı örneklerde şahide sadece başucunda görülmektedirler. Büyük ih-

timalle ayakucundakiler sonradan kaybolmuş olmalıdır. Zira söz konusu şahidelerin iç yüzlerindeki bağlantı noktaları bunların tamamının önceleri sanduka tipinde yapıldıklarını düşündürmektedir. Belki de bu nedenle olsa gerek, bu tipteki mezarların hepsi sonradan beton havuzlu hale getirilmiştir. Üst tarafı kırık olanlar hariç şahidelerin tamamına yakını başlıklı olup sadece kadın veya erkek oluşları itibarıyla başlık tipi açısından farklılıklar göstermektedir.

Form tipi açısından ikinci grubu oluşturan üstü açık sandukalar¹⁹ (10,11,12,13,14) dikdörtgen prizması şeklinde büyük mermer blokların çatılması ile meydana getirilmiştir. Bu tipteki mezarların çoğunda şahidelerle sanduka baş kısmını oluşturan dikmeler yekparedir. Yalnızca bir tanesinde (10) şahideler kaidesiz olup baş ve ayakucundaki dikmelerden bağımsızdır. Bir platform taşı üzerine oturtulmuş olan sanduka pehleleri demir rabitalarla birbirlerine tutturulmuştur.

Sanduka mezarlarda şahide gövdeleri genellikle prizmal dikdörtgen bloklar şeklindedir. Bir örnekte (10) başucu şahidesinin gövde kenarları "s" kıvrımı şeklinde dalgalıdır. Üstü kapaklı sandukanın (15) şahideleri ise silindirik forma sahiptir.

Mezar taşlarında ilk dikkat çeken unsurlardan biri de başlıklardır²⁰. Mevcut görünüşleriyle daha ilk anda ait oldukları kişilerin cinsiyetleri hakkında emareler sunan başlıkların, detaylı şekilde incelendiğinde sosyal statü, meslek ve mensup olunan tarikatlara²¹ ait çok belirgin özellikler ihtiva ettikleri anlaşılmaktadır. Mesela Bektaşî mezar taşlarında ipe geçirilmiş on iki köşeli teslim taşı yer alırken²² Mevlevî mezar taşlarında kabartma olarak işlenmiş Mevlevî sikkeleri görülebilmektedir²³.

İncelediğimiz mezar taşlarından beşi erkek, on üçü kadın mezarına aittir. Erkek mezar taşlarının yalnızca iki tanesinde başlık görülmek-

¹⁹ Bu mezar tipi, "lahitli mezar", "açık lahit" veya "sembolik lahit" gibi değişik şekillerde isimlendirilmiştir. Sırasıyla bkz: Cebe Özer, Edirne'de Osmanlı Dönemi Natürmort Süslemeli Mezartaşları, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü) Ankara 1993, s. 123; Tülin Çoruhlu, Eyüp Sultan ve Çevresindeki Hazirelerde Bulunan Hançerli Lahitler ve Taş Sandukalar, 1. Eyüpsultan Sempozyumu, 1997, ss. 43-59; H.Örcün Barışta, "İstanbul-Eyüpsultan Cafer Paşa Türbesi Kazısı ve Bitkisel Bezemeli Mezar Taşları Üzerine, IV. Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul 2000, ss.252-277.

²⁰ Mezar taşları üzerinde bulunan başlıklarla ilgili bilgi için bkz: Hans-Peter Laqueur, *a.g.e.*, ss. 138-172; Çal, *a.g.m.*, ss. 206-225; M. Orhan Bayrak, *Türbeler Sözlüğü*, İstanbul 1998, ss. 120-123.

²¹ Yıldız Demiriz, "Anadolu Türk Sanatında Süsleme ve Küçük Sanatlar", *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, C. 5, yy. 1982, s. 943.

²² Laqueur, *a.g.e.*, s. 135.

²³ Erman Güven, "Eyüpsultan Türbesi Haziresinin Öneme Dair Bir İnceleme", *V. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2002, s. 237.

tedir. Boyundan yukarısı kırık olduğu için diğer ikisinin ne tür başlıklara sahip oldukları bilinmemektedir. 15 nolu örnekte ise silindirik şahidenin üst kısmı traşlanarak konik hale getirilmiş olup başlık bulunmamaktadır. Başlıklı örneklerden biri (3) Mecidiye kalıplı, diğeri (11) Aziziye kalıplı²⁴ feslidir²⁵. Birinci tür fesin kullanımı konusunda mesleklere göre belirgin bir farklılık bulunmamaktadır. Hizmetli, kâtip ve paşa bu fesi giyebilmektedir. İkinci tür fes ise askerler ve memurlar tarafından giyilmektedir²⁶.

Sayı itibariyle daha fazla olan kadın mezar taşları tepelik türleri açısından da çeşitlilik gösterirler. Kimi şahidelerde şualı güneş veya rozet (12,13,17), kimilerinde yaprak ve çiçeklerin oluşturduğu hotoz şeklinde bitkisel düzenlemeler (10,14,16) şahidelerin tepelik formunu meydana getirmektedirler. Dört şahidede (2,4,6,8) ise yatay dilimlerle kademelendirilmiş konik başlıklar yer almaktadır. Burada dikkat çeken bir diğer husus, sosyal statü açısından üst tabakaya mensup bayan mezarlarında tepeliklerin oldukça süslü ve gösterişli olarak yapılmış olmalarıdır.

Bilindiği gibi Osmanlı dönemine ait erkek mezar taşları ile bayan mezar taşları arasında bazı belirgin farklar bulunmaktadır. Erkeklere ait mezar taşları genellikle serpuşlu²⁷ olup bezeme türü ve çeşitliliği açısından bayan mezar taşlarına göre daha sade bir görünüme sahiptirler. Halbuki, değişik bitki motiflerinin oluşturduğu kompozisyonlar, buket halinde çiçekler ve çelenklerle bezenmiş bayan mezar taşları oldukça süslü olarak yapılmışlardır²⁸. Güller, rozet biçimli çiçekler, kıvrık dallar, süsen, yıldız çiçeği, nergis, karanfil, şakayık, küpe çiçeği, zambak, papatya, yapraklı veya çiçekli ağaç dalları ile akantlar bitkisel bezeme unsurlarından sadece birkaçıdır²⁹. Ayrıca kadın mezar taşlarında boyun kısımlarına dizilmiş inci ve gerdanlıklar bir diğer ayırıcı özellikler olarak dikkat çekmektedir³⁰.

²⁴ Üst kısmı alt kısımdan daha geniş olan fesler *Mecidiye kalıplı*; alt kısmı üst kısımdan daha geniş olan fesler ise *Aziziye kalıplı* olarak isimlendirilmektedir. Bkz: Çal, a.g.m., s. 212.

²⁵ Laqueur, bu fes türlerinden birincisini X-1; diğeri ise X-3 türü olarak isimlendirmektedir. Bkz: Laqueur, *a.g.e.*, s.157.

²⁶ Çal, a.g.m., s. 212.

²⁷ Osmanlı mezar taşlarında serpuşlar XVI. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanır. Bkz: Mehmet Önder, "Konya Mezar Taşlarında Süsleme Unsurları", *Önasya*, S. 13, Ankara 1966, s. 3.

²⁸ Önder, a.g.m., s. 4.

²⁹ Bilgi için bkz: H. Örcün Barışta, "Eyüp Sultan'da Bazı Çocuk Mezar Taşları", *1. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 1997, ss. 172-180.

³⁰ Mimar Hikmet, "Mezar Taşları", *Türk Yurdu*, S. 197/3, İstanbul 1928, s.49.

Süslemede Kullanılan Motifler ve Kompozisyon:

Osmanlı dönemi mezar taşlarındaki süslemeler dönemlere göre farklılıklar göstermektedir. Erken örneklerde sade ve kaba bir işçilik gösteren rumiler dikkat çekerken³¹ 16. yüzyıldan sonra lale, karanfil, sümbül gibi çiçeklerle birlikte hurma ve servi ağaçlarından oluşan bitkisel süslemeler mezar taşlarında yerlerini almaya başlamıştır³². 17. yüzyılın ortalarından itibaren kendisini hissettiren Batı etkisi, diğer alanlarda olduğu gibi Türk zevkine de karışmaya başlamış³³ ve 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra Türk Rokokosu adı verilen bir süsleme tarzı doğmuştur³⁴. Bu dönemde batı kaynaklı çiçek ve yaprak motifleri ön plana çıkmış, bazen simetrik ve asimetrik biçimde³⁵ bazen de buketler halinde veya şukufedan denilen vazodan fıskırmış halde fiyonklarla bağlanarak natüralist bir anlayışla tasvir edilmiştir³⁶. 19. yüzyıla gelindiğinde ise tür, biçim ve işleniş tarzları açısından barok, rokoko ve ampir özellikler taşıyan bir üslup karmaşasının Türk süsleme sanatlarına hakim olduğu görülmektedir³⁷. Batılı etkilerin artık mezar taşı süslemelerinde tümüyle geleneksel süsleme unsurlarının yerini aldığı bu dönemde³⁸ stilize yaprak ve çiçek motifleri, hareketli ve kıvrımlı dallar, son derece taşkın halde herhangi bir plastik etki kaygısı güdülmeden kullanılmıştır³⁹.

İncelediğimiz mezar taşları üzerinde yer alan süslemeler bitkisel ve nesnel olmak üzere iki çeşit arz ederler. Sözü edilen bu unsurlar bazen tek başlarına bazen de karışık vaziyette, görünüm ve kompozisyon açısından dönemlerinin özelliklerine uygun biçimde tatbik edilmeye çalışılmıştır. Mezar taşları üzerinde görülen bitkisel bezeme unsurları şunlardır:

-Akant Yaprağı: Hem tek başlarına kullanılan hem de kompozisyonda tamamlayıcı vazife gören bu yapraklar bitkisel bezemenin en yaygın unsurlarından biridir. Tamamı hanım mezar taşları üzerinde bulunan yapraklar, çoğu kere stilize oluşlarıyla dikkat çekerler. Şahide tepelerinde genellikle yelpaze açılımlı, gövde üst kenarlarında “c” ve “s”

³¹ Demiriz, a.g.m., s. 943.

³² Hüseyin Kılıçkan, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı ve Örnekleri*, İstanbul 2004, s.7.

³³ Rauf Tunçay, “XIII. ve XVIII. Asırlar arasında Türk Süsleme Sanatları”, *Türk Kültürü*, S. 15, Ankara 1964, s. 36.

³⁴ Zeynep Meral Şengül, *Süsleme Sanatı-100 Türk Motifi*, İstanbul 1990. s. 4.

³⁵ Metin Haseki, *Plastik Açından Türk Mezar Taşları*, İstanbul 1977, s. 10.

³⁶ Kılıçkan, a.g.e., s.7.

³⁷ Yılmaz Can,Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, Samsun 2005, s. 196.

³⁸ Güven, a.g.m., s. 237.

³⁹ Haseki, a.g.e., s. 44.

kıvrımlı bu yapraklar daha çok buldukları yerlerin durumuna göre biçimlenmiştir.

Yaban enginarı veya kenger yaprağı biçiminde olan bu bezeme ilk kez Antik Yunan sanatında, özellikle de korint sütun başlıklarında kullanılmıştır⁴⁰. Anadolu Selçuklu sanatında sütun başlıklarında görülün akant⁴¹. Osmanlı sanatına Batı etkisi ile girmiş⁴², ve bu etkinin yoğun olarak hissedildiği 18. ve 19. yüzyıllarda hem mimaride iç mekan süslemelerinde hem de hanım mezar taşlarının tezyinatında çok yaygın olarak tercih edilmiştir⁴³.

-Hurma Ağacı: Yalnızca bir hanım mezarının ayakucu şahidesinde (10) bulunmaktadır. Üst tarafı kırık şahide boyunca uzayan stilize ağacın bütün dal ve meyveleri simetrik olarak tasvir edilmiştir. Dallar arasından sarkan hevenklerde dokuzar; düşer vaziyetteki hevenklerde ise üçer hurma resmedilmiştir. Osmanlılarda oldukça sık kullanılan bitkisel unsurlardan olan hurma ağacı⁴⁴ Kur'an'da pek çok ayette çeşitli özellikleri ile zikredilmektedir⁴⁵. Bunlardan Rahman sûresindeki "*Orada meyveler ve salkımlı hurma ağaçları vardır*" şeklindeki ayet, hurmanın cennet nimetlerinden olduğunu göstermektedir. Ayrıca hadislerde de hurma hakkında pek çok övücü ifadeye rastlanmaktadır⁴⁶. Hurmanın cennete ait ağaçlar arasında zikredilmesi, onun yaşamın ve ölümsüzlüğün bir sembolü olarak tasvir edilmesinde etken olmuştur⁴⁷.

-Servi Ağacı: Bu motif bir hanım mezarına ait ayakucu şahidesinde (18) bulunmaktadır. Şahidenin gövdesi boyunca uzayıp giden ağacın uç kısmı eğik olarak tasvir edilmiştir⁴⁸. İçi taranmadan,

⁴⁰ Gülgün Elitez, "Türk Mezar Taşlarında Bitki Motifleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). *Mimar Sinan Ün Sos. Bil. Ens.*, 1996, s. 56

⁴¹ Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara 1987, s. 79.

⁴² Doğan Kuban, *100 Soruda Türkiye Sanatı Tarihi*, İstanbul 1973, s. 239; Aygün Ülgen, "Tanzimat Günlerinde Türk Mimari Üslubu", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1990, s. 69.

⁴³ Cevdet Çulpan, *Serviler II*, İstanbul 1961, s. 26-27.

⁴⁴ Önder, a.g.m., s. 4; Demiriz, a.g.m., s. 939.

⁴⁵ *Kur'an*, 26/148, 50/10, 55/11

⁴⁶ Hz. Peygamber, hurmanın özellikleri itibariyle mü'mine benzeyen bir ağaç olduğunu söylemiştir. (Buhari, ilim/4, Büyü/94, Et'ime/42, Edep/98); Başka bir hadiste ise hurmanın gıda değerine işaret ederek içinde kuru hurma bulunan ev halkının aç kalmayacağını (Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 14/1) ve onun bazı hastalıklara şifa olduğunu (Tirmizî Tıp/22). Bilgi için bkz: Nebi Bozkurt, "Hurma", *DİA*, İstanbul 1998, XXVIII, 391-393.

⁴⁷ Burhan Oğuz, *Mezartaşında Simgeleşen İnançlar*, İstanbul 1983, s. 31; Laqueur, a.g.e., s. 16.

⁴⁸ Tepesi bir yana eğilmiş servinin kutsal bir varlığa riayeti ve teslimiyeti anlattığı ifade edilmektedir. Bkz: Oğuz, a.g.e. s. 26.

sade olarak bırakılmış servinin gövdesi üzerinde eşit aralıklarla çıkıntılar bulunmaktadır. Selçuklu mezar taşlarında görülmeyen servi, Osmanlılarda hem değişik sanat ürünleri üzerinde hem de mezar taşlarında farklı biçim ve şekilleriyle oldukça sık kullanılan unsurlardan biri olmuştur⁴⁹. Ölümsüzlüğü temsil eden ağaçların en yaygınlarından olduğu ifade edilen servi⁵⁰ motifiyle insan ruhunun Allah'a kavuşmasının sembolleştirildiği de kaydedilmektedir⁵¹.

-Gül: Beş hanım mezarına (1,12,13,16,18) ait süslemelerde gül motifi görülmektedir. Kimi yerlerde taşkın kullanımıyla kompozisyonda ağırlığını iyice hissettiren gül, bazı yerlerde kompozisyonu tamamlayan bir dolgu unsuru olarak yer almıştır. Gül, Türkler tarafından eski devirlerden beri bilinen bir çiçektir. Edebiyatta sevgilinin sembolü olarak kabul edildiğinden şairlere hep ilham vermiştir. Rengi, şekli ve kokusu itibarıyla çeşitli benzetmelere konu olan gülün, Yunus Emre'nin "çiçek eydür ey derviş gül Muhammed teridir" mısrasında da belirttiği gibi Hz. Peygamberin terinden olduğuna inanılır ve O'nu sembolize ettiği düşünülür⁵².

Gül, mezar taşlarında farklı anlam taşıyan bir motif olarak da yer almıştır. Nitekim bayan mezar taşlarından dört tanesinde (2,4,6,8) başucu şahidelerinin boyun kısımlarında bulunan kabartılar gül goncası olarak değerlendirilmiş ve goncanın açmamış halde tasviri mezardaki şahsın çok genç yaşta öldüğünün bir simgesi sayılmıştır⁵³.

-Çiçek ve Yaprak Motifleri: Mezar taşları üzerinde en çok görülen bezeme unsurları içerisinde farklı türden çiçek ve yaprak motifleri de yer almaktadır. Kimi zaman natüralist üslupta, çoğunlukla da stilize olarak işlenmiş olan bu unsurlar daha çok kadın, nadiren de erkek mezar taşlarında fark edilmektedir. Kadın mezar taşlarında tepelikler, şahide yüzey ve alınlıkları, sanduka yan yüzleri, hasılı kitabeli kısım hariç bütün yüzeyler bu tür süsleme için uygun mekanlar olmuştur. Bu motiflerin erkek mezar taşlarında buldukları yerler ise daha çok ayakucu şahideleridir. Çiçekler içerisinde papatya, yıldız çiçeği ve serbest çiçek motifleri en çok tercih edilenlerdir.

Şahidelerde görülen yaprak ve çiçek motifleri bazen buldukları kompozisyon içerisinde sadece dolgu görevi yapan tali unsurlar olur-

⁴⁹ Çulpan, *a.g.e.*, s. 122.

⁵⁰ Oğuz, *a.g.e.*, s. 24; Servi motifi ile ilgili anlamlandırmalar için ayrıca bkz: Ayla Ersoy, "Eyüp'deki Mezartaşlarında Servi Ağacı Kültü", *V. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 2002, ss. 90-95.

⁵¹ Beyhan Karamağaralı, *Ahlat Mezartaşları*, Ankara 1992, s. 17).

⁵² Oğuz, *a.g.e.*, s. 47; Ayrıca Laqueur, Busbecq'in "...gül yapraklarını da yere atmıyorlar... Türkler de gülün Muhammed'in terinden olduğuna inanırlar" ifadesini nakletmektedir. Bkz: Laqueur, *a.g.e.*, s.130; Cemal Kurnaz, "Gül", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 220.

⁵³ Laqueur, *a.g.e.*, s. 133.

ken, bazen de bir yüzeyin bütününe hakim bezemenin esasını teşkil edebilmektedirler. Biri erkek, (11) dördü bayan (6,8,12,14) mezarına ait beş ayakucu şahidesinde bu tür bir bezeme görülmektedir. Alta sapsarı kurdele ile bağlanmış, şahide boyunca yukarı doğru kıvrılarak yükselen sarmal nitelikli yapraklı ve kimisi çiçekli dallı olanlar (11,12,14) bunun en güzel örneklerini oluşturmaktadır. Örneklerden iki tanesinde tek bir dal, alttan yukarıya doğru kıvrılarak yükselip tam tepede helezonik kıvrımlar oluştururken gövdeden çıkan bir başka dal dışarı ve aşağı doğru yönelerek dairesel hareketler yapmaktadır. Bir örnekte ise simetrik olarak tasvir edilmiş ayrı iki dal, bazı noktalardan birbirlerine teğet geçip yükselerek oval alanlar oluşturmakta ve tepede buluşmaktadır.

-Lale: Biri erkek (15) diğeri kadına (4) ait iki mezar taşı üzerinde lale motifine rastlanılmıştır. İlkinde lale, kitabeli zeminde boş bir zemini doldurmak için kullanılmışken, diğesinde silindirik şahidenin kaide kısmının çevresine beş adet stilize lale motifi akant yaprakları ile münavebeli olarak dizilmiştir. Lale, Selçuklular döneminden beri bilinen bir çiçektir. Selçuklularda yazma kitap ve kaplarında yer alan laleyi şiirde kullanan ilk kişi ise Mevlana'dır. Osmanlılarda ilk defa XIV. yüzyılda divan şiirinde Ahmedî tarafından kullanılan lale⁵⁴ natüralist akımla birlikte Osmanlı süsleme sanatına en erken giren ve en çok kullanılan çiçeklerden biri olmuş⁵⁵ ancak, daha sonra rokoko üslupla birlikte eski önemini kaybetmiştir⁵⁶.

-Girlandlar ve Çelenkler: Hazirede beş mezar taşında (9,10,12,13,17) girland ve çelenk görülmektedir. 12 nolu mezarın şahidelerinin kaide aynalıkları, ortasında üç gül tomurcuğu ve şualı güneş tasvirleri bulunan birer çelenkle bezenmiştir. 13 nolu örnekte ise sanduka aynalıkları ve yan kanatlarda bulunan bezemelerin esasını, son derece taşkın olarak işlenmiş girlandlar ve çeşitli bitkisel unsurlarla birlikte, içleri yaprak, çiçek ve daire şeklinde sıralı gül motifleriyle dolgulanmış çelenkler oluşturmaktadır. Aynı mezarın ayakucu şahidesinin gövde kısmı tomurcuk güller, çiçekler ve dört adet girlandın oluşturduğu kompozisyona sahiptir. 10 nolu örnekte baş ucu şahidesinin tepelik kısmı çelenk şeklinde düzenlenmiştir. 17 nolu örnekte ise şahidelerin gövde kısımlarında, üstte uçları yanlardan aşağıya sarkmış, ortalarında birer kabartma gül tomurcuğu bulunan girlandlar görülmektedir.

-Defne Dalı: Biri baş diğeri ayakucu şahidelerinde olmak üzere üç yerde defne dalı motifi görülmektedir (3,6,9). 9 nolu mezarda, başucu şahidesinde kaidenin gövde ile bağlantı yerinde bulunan motif, sap-

⁵⁴ Turhan Baytop ve Camal Kurnaz, "Lâle", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 80.

⁵⁵ Laqueur, *a.g.e.*, s. 132.

⁵⁶ F. Çiçek Derman, "Lâle/Sanat", *DİA*, Ankara 2003, XXVII, s. 81.

ları ortada kitabenin altında, uçları yanlara doğru uzanmış olarak işlenmiştir. Ayak uçlarındakiler ise, 3 nolu örnekte olduğu gibi dalların sapları altta, uçları şahide boyunca uzanır vaziyette; 6 nolu örnekte ise saplar yukarıda kurdele ile bağlı, uçlar aşağıya doğru sarkmış olarak, tasvir edilmiştir.

-Zülfikar Çiçeği: İki örnekte rastladığımız motiflerin her ikisi de tepelik kompozisyonlarında akant yaprakları ile birlikte resmedilmiştir. 14 nolu örnekte stilize yaprakların arasında stilize olarak tasvir edilen motif, tepeliğin natüralist üslupla oluşturulduğu 10 nolu mezar taşında ise yaprak üzerindeki renk tonlarını belli edecek derecede gerçekçi işlenmiştir.

-Çam Kozalağı: Sadece bir mezar taşında (1) bulunan motif, şahidenin tepelik kısmında kompozisyonun tam ortasında yer almaktadır. Üremeyi sembolize eden bitki motiflerinden biri olarak tasvir edilen kozalak, enginar olarak da yorumlanmaktadır⁵⁷.

Mezar taşları üzerinde yer alan nesneli süsleme unsurları şunlardır:

-Sadak ve Ok: Yalnızca 13 nolu mezar'ın ayakucu şahidesinin tepeliğinde bulunmaktadır. Çeşitli bitkisel unsurlarla birlikte kullanılmış olan sadak'ın içerisinde ikişer ok fark edilmektedir.

-İp ve kurdele: İp motifi de sadece 13 nolu mezarın ayakucu şahidesinde görülmektedir. Şahidenin tepelik kompozisyonunu oluşturan unsurlar, alttan kalın bir iple fiyonk şeklinde bağlanmış olarak tasvir edilmişlerdir.

Kurdele, ipe oranla çok daha fazla (4,6,8,10,11,12,13,14) kullanılmıştır. Genellikle fiyonk şeklinde düğümlenerek bitkilerin saplarını bağlayan motif, bazen de özellikle çelenklerde görüleceği üzere, çelengin çevresini kuşatan girlandları saran unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. 8 nolu mezarda ise fiyonk şeklinde bağlanmış ve uçları yanlara uzatılmış kurdele, kitabe üzerinde tek başına bulunmaktadır.

-Şualı Güneş: Ampir üslubun belirgin unsurlarından olan bu motif⁵⁸, sekiz mezara (5,6,11,12,13,14,17,18) ait taşlarda görülmektedir. Daire, yarım daire ve dairenin dörtte bir oranındaki parçalarıyla farklı şekillerde görülebilen motife daha çok şahidelerin tepelik kısımlarında

⁵⁷ Laqueur, *a.g.e.*, s. 131; Ayrıca kozalakla ilgili başka yorumlar için bkz: Çulpan, *a.g.e.*, ss. 155-156.

⁵⁸ Söz konusu motif ışınsal çubuk ve ışın halesi şekilde de isimlendirilmektedir. Sırasıyla bkz: Günnur Aydoğdu, *Amasya Mezartaşları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Gazi Ün. Sos. Bil. Ens., Ankara 1997, s. 262.; Eyüp Nefes, *Samsun Yöresinde Bulunan Mezar Taşları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Ün. Sos. Bil. Ens., Samsun 2002, s. 140.

ve sanduka yüzeylerinde rastlanmaktadır. Şahidelerin tepeliklerinde genellikle rozet şeklinde görülen motifin merkezinde bir çiçek motifi yer almaktadır. Merkezden yayılan ışınların uçları ters-düz “v” şeklinde çatallıdır.

Osmanlı sanatında 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra yansıması görülen ampir üslubun bu tarz süsleme örneklerine yurdumuzun pek çok yerinde rastlamak mümkündür. Bu motifinin aslının güneş kültüne dayandığı, ancak sonradan göksel manalarından ayrılarak bitki motifi (rozet) şeklini aldığı kaydedilmektedir⁵⁹.

-Saksı: Ayakucuna ait iki mezar taşında (9,17) saksı tasvirine rastlamaktayız. 9 nolu örnekte geniş tabanlı, dikine dilimli gövdeli ve yanlardan saplı bir saksı fark edilmektedir. Şahidenin üst kısmı kırık olduğundan saksı içerisinde herhangi bir bitkinin var olup olmadığını bilinememektedir. Diğer örnekte ise (17) natüralist üslupta “s” kıvrımı yaparak yükselen, uçları çiçekli küçük yapraklı bir bitki, geniş tabanlı, dilimli gövdeli bir saksı içerisinden çıkmaktadır. Bitkilerin saksı veya vazo içinde tasvir edilmesi geleneği Osmanlılarda pek yaygın görülen bir uygulamadır⁶⁰.

-İnci: 17 nolu mezarın baş ve ayakucu şahidelerinde bulunmaktadır. Burada farklı büyüklüklere sahip inciler şahidelerin tepelik kısımlarının hemen altında dışbükey bir yay şeklindeki bir silme üzerine dizilmişlerdir.

-Hilal: 15 nolu mezarın başucu şahidesinde bulunmaktadır. Burada kitabenin ilk satırının her iki yanına simetrik olarak yerleştirilmiş iki hilal tasviri görülmektedir.

Yazı:

Mezar taşları üzerinde yer alan önemli unsurlardan biri de yazılardır. İncelediğimiz 18 örnekte kitabeler, celi ta'lik hatla yazılmıştır⁶¹. Celi ta'lik, ta'lik yazının 3-4 metre mesafeden okunabilecek irilikte yazılmış olanına verilen isimdir⁶². Ta'lik, bütün harfleri yuvarlak olup, düz harfi bulunmayan bir yazı türüdür. Ayrıca hiçbir hareke ve tezyini unsur bulunmadığından yazıdaki canlılık ve akıcılık büyük ölçüde harflerin yer yer kalınlaşıp incelemesiyle sağlanır. Diğer yazı türleri gibi Fatih devrinden itibaren önem kazanmaya başlayan ta'lik, İstanbul'un fet-

⁵⁹ Çulpan, *a.g.e.*, s. 149.

⁶⁰ Vazo motifi hakkındaki yorumlar için bkz: Çulpan, *a.g.e.*, s. 152-153.

⁶¹ Yazı türü açısından daha çok celi sülüs ve celi ta'lik yazının tercih edildiği Osmanlı dönemi kitabelerinde son dönemlerde rik'a da görülmeye başlanmıştır. Bkz: Abdülhamit Tüfekçioğlu, “Türk Mimarisinde Yazı”, *Yeni Türkiye*, S.46, Ankara 2002, s. 631.

⁶² M. Hüsrev Subaşı, *Yazıya Giriş*, İstanbul 1997, s. 21.

hinden sonra ilmiye sınıfının resmi yazısı olarak gelişmiş, edebî eserler, divânlar ve şiirler genellikle ta'lik hatla yazılmıştır⁶³. Bu yazının XVI. yüzyıldan sonra da medrese, türbe, mezar taşı, kütüphane, sebil ve çeşme gibi mimari eserlerde kullanımı giderek yaygınlaşmış ve en güzel örnekleri XIX. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır⁶⁴.

Bilindiği gibi son dönemlerde Türk sanatı büyük oranda Batı etkisi altında kalmıştır. Neredeyse bütün sanat dallarında kendisini iyice hissettiren Batılı etkiler, yazı konusunda herhangi bir varlık göstere-memiştir⁶⁵. Başka bir deyişle hat, tekâmülünü ve çeşitliliğini kendi ge-leneksel çizgisi içerisinde gelişerek devam ettirmiştir.

Yazılar, başucu şahidelerinin gövde kısımlarının doğuya bakan cephelelerinde bulunmaktadır. Yalnızca bir kitabe (15), silindirik gövde yüzeyinin dikey halde yarısını kaplamaktadır. Kitabelerden on üç tanesi sağdan sola doğru 15-40 derecelik açıyla yükselen bir eğimle, beş tane-si ise düz satırlar halinde yazılmıştır. Kitabelerin satır aralarına ka-bartma şeritler çekilmiştir. Yalnızca iki kitabe (9,15), köşeleri yuvarla-tılmış dikdörtgen kartuşlar içerisinde alınmıştır.

Kitabelerde kullanılan dil Osmanlıcadır⁶⁶. Ancak kitabelerin ilk satırları Arapça yazılmış olup basit de olsa müstakil istifler halinde su-nulmuşlardır. Kitabelerin geri kalan kısımları ise çoğunlukla istifsiz, rahatça okunabilecek düz satırlar şeklindedir. Yalnızca bir mezar taşın-da (17) kitabenin son üç satırı diğerlerine nazaran biraz daha girift ola-rak yazılmıştır.

Kitabeler buldukları yüzeylere genellikle herhangi başka bir bezeme ile karıştırılmadan işlenmişlerdir. Bazı örneklerde kitabelerin çevresi nebati bir kenar suyu (10) veya kabartma olarak işlenmiş yap-raklarla (17) dönülmüştür. 4 nolu mezarda ise kitabenin ilk satırının sonuna yatay halde bir lale motifi kondurulmuştur. Bilindiği gibi lale kelimesi, Osmanlıcada harf ve ebced değeri açısından Allah lafzına ben-zemektedir⁶⁷. Allah'ın isminin zikredildiği bir satırın sonuna bir de lale motifinin yerleştirilmesi ayrıca dikkat çekmektedir.

⁶³ Muhiddin Serin, *Hat Sanatımız*, İstanbul 1982, s. 67.

⁶⁴ Derman, *a.g.e.*, s. 36; Abdülhamit Tüfekçioğlu, *Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Yazı*, Ankara 2001, s.10.

⁶⁵ Demiriz, *a.g.m.*, s.977.

⁶⁶ Osmanlının ilk devirleri de dahil olmak üzere 16. yüzyıla kadar kitabelerde kullanılan dil genellikle Arapça olmuş ve sonra kısa bir süre içerisinde Osmanlıca tercih edilmiş-tir. Bkz: Halil Ethem, *Kitabeler Nasıl Kayıt ve Zaptolunmalıdır* Ankara 1940, s. 13; An-cak erken dönemde Arapça'nın yanı sıra Osmanlıca kitabelerle de karşılaşmaktadır. Bkz: Tüfekçioğlu, *Türk Mimarisinde...*, s. 623.

⁶⁷ Aziz Doğanay, "Eyüp Sultan Camii Civarındaki Bazı Mezarların Naturalist Üslupta Klasik Devir Süslemeleri", *II. Eyüpsultan Sempozyumu*, İstanbul 1998, s.266; Baytop ve Kurnaz, *a.g.m.*, s. 80.

İçerikleri bakımından incelendiğinde kitabelerin genellikle belli bir takım özelliklere sahip oldukları görülmektedir. İlk satırda çoğunlukla, Allah'ın yaratıcı, bâkî ve hayy (diri, canlı) olduğunu, diğer bütün canlıların öleceğini⁶⁸ ifade eden ibareler, bazen de ölüme karşı serzeniş içeren cümleler (2,8,9,11,18) yer almaktadır. Bunu, ölen kişi adına yazılmış ağıt niteliğinde manzum ifadeler takip eder. Ardından şahsın kimliği ile ilgili bilgiler verilir ve ruhuna ithâfen fatiha talep edilir. Kitabeler şahsın ölüm tarihinin belirtilmesi ile sona erer. Hicrî olarak yazılan tarih ifadeleri dört kitabede (1,2,7,15) sadece yıl şeklinde; on üç kitabede ise ay ve gün birlikte verilmişlerdir. Bir kitabede (18) tarih yazılı kısım betonla sıvalı olduğu için okunamamıştır. Gün ve ayın birlikte sunulduğu kitabelerde, kamerî aylar bazen isimleriyle (8,9,12,14,16,17) bazen de rumuzlarıyla (3,4,5,6,10,11,13) yazılmışlardır. Kamerî aylar ve rumuz harfleri şu şekildedir:

محرم (م) صفر (ص) ربيع الأول (را) ربيع الثاني (ر) جماد الأولى (جا) جمادى الثانية
 (□هذوالحجة) دذو القعدة) ل(شوال) ن(رمضان) ش(شعبان) ب(رجب) ج

Osmanlı mezar taşı kitabelerinde dikkat çeken hususlardan biri de bazı kitabelerde tarihlerin ebced hesabı ile düşülmesidir. 14. yüzyıla kadar genellikle yazı ile düşülen tarihler, İstanbul'un fethinden sonra rakamla birlikte verilmiştir⁶⁹. Daha sonraları gittikçe gelişen kültür ve sanat faaliyetlerine paralel olarak çoğunlukla manzum kitabelerde ebced hesabıyla tarih düşürme geleneği yaygınlaşmıştır⁷⁰.

İncelediğimiz kitabelerden iki tanesinde (11,12) tarihler ayrıca ebcedle de düşülmüş ve *mu'cem tarih* olarak gösterilmiştir⁷¹. Buna göre 11 nolu örnekte, tarihi veren on birinci satırın noktalı harfleri hesaplanınca kitabenin altında rakamla verilen tarih elde edilir:

خدايا بر محل اولسون عدنده مير عثمانه

$$600+10+2+50+50+10+500+50 = 1272$$

12 nolu örnekte ise tarih on beşinci satırda şu şekilde verilmiştir:

فاطمه خانم بو دمده عدنى قيلدي اشيان

$$80+600+50+2+50+10+100+10+10+300+10+50 = 1272$$

⁶⁸ *Kur'an*, 3/185.

⁶⁹ Abdülhamit Tüfekçioğlu, "Türk-İslâm Dönemi Mezar Taşı Kitâbelerinde Tarih İbareleri", *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü ve İnsan Hayatına Etkileri Sempozyumu*, İstanbul 1999, s. 395.

⁷⁰ Tüfekçioğlu, "Türk-İslam Dönemi...", s. 399.

⁷¹ Mu'cem tarih: Hesaplama sadece noktalı harflerin değerleri dikkate alınıyorsa buna *mu'cem* ya da *cevherî* tarih denir. Bkz: Selahaddin Elker, "Kitabelerde Ebced Hesabının Rolü", *Vakıflar Dergisi*, S.3, Ankara 1956, s. 20; Muharrem Mercanlıgil, *Ebced Hesabı*, Ankara 1960, s. 74; Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: İsmail Yakıt, *Türk İslam Kültüründe Ebced Hesabı ve Tarih Düşürme*, İstanbul 2003.

Kitabelerden sadece iki tanesinde ketebe kıtası bulunmaktadır⁷². Bunlardan birinde (12) “Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed Rıf’at/Ünyeli Muhammed Rıf’at’ın kaleminin eseridir.” kaydı yer alırken, diğesinde (13) “Eser-i hâme-i Ünyevî Muhammed/Ünyeli Muhammed’in kaleminin eseridir.” ifadesine yer verilmiştir⁷³.

Malzeme ve İşleniş:

İncelediğimiz mezar taşlarının neredeyse tamamında gerek şahidelerde gerekse sandukalarda malzeme olarak mermer kullanılmıştır. Yalnızca bir mezarda (10) sandukayı oluşturan taşlar iyi cins taştan kesilmiştir.

Yazı da dahil taşlar üzerinde yer alan bütün bezemeler kabartma olarak işlenmiştir. Genellikle yüksek, hatta bazı örneklerde (10,13,17) taştan fişkırcasına taşkın olan kabartmalar motiflerin fon vazifesi gördüğü yerlerde (12) daha alçak olarak uygulanmıştır. Hiçbir örnekte negatif oymaya rastlanılmamıştır.

Sonuç olarak, 19. yüzyıla ait bu on sekiz mezar taşı, gerek repertuar, gerekse kompozisyon açısından dönemlerinin bezeme anlayış ve geleneğine uygun olarak düzenlenmişlerdir. 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı sanatında görülmeye başlanan Batı etkileri, bezeme unsurlarının seçimi ve işlenişi hususunda bu dönemin mezar taşlarında da kendini hissettirmiştir. Osmanlı süsleme sanatlarında 16. yüzyıldan beri kullanılanla gelen stilize örneklerin⁷⁴ yanında, natüralist çiçekler, çelenkler ve girdandlar bu etkilerin yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yazı, söz konusu etkilenmenin kapsamı içerisine girmeyen tek unsur olma özelliğini bu dönemde de devam ettirmiştir.

⁷² Mezar kitabelerine imza koyma adeti 18. asrın sonlarında Yesâri Es’ad Efendi ile başlamıştır. Bkz: Derman, a.g.m., s.41.

⁷³ Adı geçen hattatların kimliği ile ilgili olarak şu ana kadar herhangi bir bilgiye ulaşılmadık. Bu iki imzanın değerlendirilmesi konusunda bkz: Recep Gün, “Mezartaşı Kitabelerindeki İmzaların Referansı Sorunu: Samsun-Çarşamba Rıdvan Paşa Camii Haziresindeki İki Mezartaşı Örneği”, *İstem*, Yıl:1, Sayı 1, Konya 2003; Ayrıca Eyüp Sultan civarındaki mezar taşları ile ilgili yapılan başka bir çalışmada “Rıf’at Mısri, Mısri, Mehmet Rıf’at, Mehmed, Mehmed Rıf’at Mısri, Mısri Rıf’at ve Rıf’at” şeklinde imzalı 20 kitabeye rastlanmıştır. Bu kitabelerden sadece bir tanesi celi sülüs ile diğerleri ise ta’lik hatla yazılmıştır. Ahmet Sacit Açıkgözoğlu, Eyüp Sultan Civarında İmzalı Mezar Taşı Kitabeleri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), *Marmara Ün. Sos. Bil. Ens.*, İstanbul 1995, ss. 70-108.

⁷⁴ Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Stilize Çiçekler -Hatai-*, Ankara 2002, s. 4.

RESİMLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

Resim 11

Resim 12

Resim 13

Resim 14

Resim 15

Resim 16

Resim 17

Resim 18

Resim 19

Resim 20

Resim 21

Resim 22

Resim 23

Resim 24

Resim 25

Resim 26

Resim 27

Resim 28

Resim 29

Resim 30

**The Tombstones In The Hazire Of The Ridvan Pasha Mosque In
Çarşamba In Samsun-I
(The Ones With Celi Ta'lik Inscriptions)**

ABSTRACT

Rıdvan Pasha Mosque is on the eastern side of The Green River in the centre of Çarşamba. At first in 1781 the mosque was built of wood by Rıdvan Bey from Erbaa. Later it was reconstructed from ashlar in 1956, as of a single dome on square walls. There is a hazire which covers a rectangular field in front of the area for late comers (son cemaat yeri) with five arches. There is 52 graves in the hazire. While some of them have important gravestones in point of the history of art, the others are of simple concrete basins. Most of the gravestones have inscriptions. Eighteen of them are of celi ta'lik style and approximately dated in nineteenth century. With regard to the ornamentation and arrangements these gravestones show the specialities of their periods. In the other words all of the adornments but the inscriptions have late period western effects.

Key words: Hazire, tombstones, celi ta'lik, calligraphy, inscription.